

קרן דליה ואלי
הורביץ בע"מ

המכון הישראלי
לדמוקרטיה

הנשאים מאחור: מוביליות בין-דורית ומלכודת העוני בישראל

זק הירש | יותם מרגלית | קרנית פלוג

טיוטה לדיון

כנס אלי הורביץ

לכלכלה וחברה | 2025

יושבת ראש הכנס: פרופ' קרנית פלוג | מנהלת הכנס: דפנה אבירם-ניצן

של המכון הישראלי לדמוקרטיה

דברי פתיחה

יוחנן פלסנר, נשיא המכון הישראלי לדמוקרטיה

שלום רב,

אני מברך אתכם על השתתפותכם בכנס אלי הורביץ לכלכלה וחברה.

זהו הכנס השני שאנו מקיימים תוך כדי מלחמה, כשעדיין לא כל החטופים שבו לביתם ובעת כתיבת שורות אלו עשרות אלפי אנשי מילואים שבו וקיבלו צווים לקראת העצמה אפשרית של הלחימה. בתוך מציאות כה מאתגרת תפקידנו אינו רק לשרוד, אלא לבחון לעומק את יסודות הכלכלה והחברה בישראל – ולהתוות, יחד, את הנתיב הלאומי קדימה לקראת חזרה לתוואי של צמיחה ולא־יחוי השסעים בחברה הישראלית.

הדיונים בכנס השנה מתמקדים בשורה של הכרעות דחופות שצפויות לעצב את עתיד המדינה. בראשן, הצורך לשקול מחדש את סדרי העדיפויות הפיסקליים של ישראל לנוכח הזינוק הדרמטי בהוצאות הביטחון והחוב, אשר צפוי להביא לצמצום כואב במשקל ההוצאה האזרחית בתוצר. ניתוח שביצענו מראה שבתרחיש של עמידה בכללי הגירעון בלבד, ההוצאה האזרחית לנפש עלולה להישחק ב־14% עד 2034 – ירידה שמשמעותה פגיעה ממשית ברמת השירותים לאזרח.

אחד המחקרים החדשים שנציג בכנס עוסק במחיר הכלכלי הן למדינה והן למשלם המיסים בעקבות ההשתלבות החלקית של חרדים בשוק העבודה. הסוגיה החרדית, שניצבת בלב הוויכוח הציבורי, אינה מתמצה בשאלת השירות בצבא או בעמדה האידיאולוגית של החרדים כלפי המדינה. מדובר באתגר כלכלי שהולך ומתעצם. כבר כיום, בעוד החרדים הם 14% מהאוכלוסייה היהודית בגילאי העבודה, הם אחראים לכ־4% בלבד מהכנסות המדינה ממיסים.

לפי המחקר, כאשר מחילים את ההרכב הדמוגרפי הצפוי בשנת 2048 על שוק העבודה של היום, כדי לפצות על הקיטון בהכנסות ממיסים למדינה, יידרשו עובדים יהודים שאינם חרדים לשאת בעול מיסים גבוה הרבה יותר – תוספת המס שתוטל עליהם צפויה להיות גבוהה פי 3.6 מזו שתושט על עובדים חרדים. כך למשל, בחמישון העליון, יהודי לא־חרדי יישא בתוספת של כ־13,800 ש"ח לשנה – פי 1.4 מהתוספת הצפויה לעובד חרדי באותו חמישון.

מחקר אחר, שעוסק במוביליות כלכלית בישראל, מצביע על פערים חמורים בין קבוצות אוכלוסייה, שמתייצבים כבר בגילאי בית הספר. ילדים מרקע חלש, גם כשהם משיגים תעודת בגרות, נותרים מאחור בכל הקשור להכנסה ותעסוקה. מערכות החינוך אינן מצליחות לשמש מנועי מוביליות – בייחוד בחינוך הממלכתי-דתי ובחינוך החרדי לבנות.

בכנס נעסוק גם באוכלוסיות הפגיעות יותר בשוק העבודה ובכלל לנוכח אירועי השנים האחרונות. נעסוק במצבם הפיננסי של המפונים ושל תושבי האזורים שנפגעו בתקופת המלחמה, בצורך לתת כרית ביטחון סוציאלית לעצמאים בעיתות משבר, וכן בהיערכות הנדרשת מצד מערכות החינוך, ההשכלה הגבוהה וההכשרה המקצועית לעידן הבינה המלאכותית. כל אלו מצטרפים לתמונה ברורה: נדרשת חשיבה כלכלית מעמיקה בכל הנוגע להתאוששות, שיקום וצמיחה מכלילה.

נוסף על כך, הכנס מדגיש את החשיבות של השירות הציבורי ושל יכולת המדינה לפעול בצורה אפקטיבית ומתוכננת. מפת המדדים לשירות הציבורי שאנחנו מציגים השנה בכנס מבקשת לראשונה להציע מסגרת מבוססת-ערכים להערכת איכות השלטון בישראל, מתוך הבנה שאמון הציבור והביצועים הממשלתיים הם שני צדדים של אותו מטבע.

הכנס קרוי על שמו של אלי הורביץ ז"ל, תעשיין, מנהיג ויו"ר הוועד המנהל של המכון בעבר. עבורנו זהו לא רק זיכרון אישי, אלא מחויבות מוסרית – לבנות כלכלה חופשית, איתנה ומתחשבת. אנו מודים למשפחת הורביץ ולשותפינו מקרנות דוידסון, סינגר וטראמפ על תמיכתם בכנס לאורך השנים. תודתנו גם ליד הנדיב והג'וינט על השותפות בחלק ממחקרי הרקע לדינוי הכנס. תודות גם לצוות החוקרים של המכון הישראלי לדמוקרטיה, ליושבת הראש של הכנס פרופ' קרנית פלוג, למנהלת הכנס גב' דפנה אבירם-ניצן, לשותפינו בצוותי העבודה ובכתיבת מחקרי הרקע לכנס וליתר חברי צוות המכון הישראלי לדמוקרטיה על פועלם הנמרץ למען הצלחת הכנס.

אנו מקווים שתוצרי הכנס יעניקו למקבלי ההחלטות ולציבור תשתית לדיון ענייני, לעשייה אמיצה ולחזון משותף.

יוחנן פלסנר

נשיא המכון הישראלי לדמוקרטיה

הקדמה

היכולת של אנשים להתקדם מעלה בסולם הכלכלי, גם אם נולדו למשפחות מרקע כלכלי חלש, היא תנאי מרכזי לחברה בריאה והוגנת. שוק עבודה דינמי, שוויון הזדמנויות וכמובן מערכת חינוך חזקה נתפסים כמרכיבים חשובים ביצירת מוביליות כלכלית כזאת. אך בעוד התיאוריה ברורה, בפועל ישנם רבים המתקשים להתגבר על נקודת המוצא הנחותה שירשו מהוריהם ולהתקדם כלכלית. מטרת המחקר המובא לפניכם היא לזהות את המאפיינים השיטתיים של הישראלים ה"נשארים מאחור", לגזור מהם תובנות לגבי החסמים המצריכים טיפול ולהתוות דרכי פעולה אפשריות.

באמצעות מאגר נתונים ייחודי, המחקר מוצא שכ-38% מהאצאים להורים ברבעון ההכנסה התחתון נותרים גם הם בתחתית התפלגות ההכנסות; זהו שיעור גבוה גם ביחס למדינות מפותחות אחרות. כמו כן, אנו מוצאים שקיימים פערים גדולים בהיבט זה בין קבוצות אוכלוסייה: הסיכוי להיתקע בתחתית משתנה משמעותית בין מגזרים, קבוצות מוצא וזרמי חינוך. בתוך קבוצת היהודים הלא-חרדים, למשל, הסיכון של מזרחים ויוצאי ברה"מ להישאר מאחור גבוה בכ-10% מזה של בעלי מוצא אשכנזי, והסיכון של בוגרי החינוך הממלכתי-דתי גבוה בכ-20%-30% מזה של בוגרי החינוך הממלכתי - גם כאשר ציוני הבגרות וההשכלה דומים.

המחקר מדגיש את החשיבות של סביבה הטרוגנית - חינוכית וגיאוגרפית - שבה ילדים מרקע חלש נחשפים להון אנושי מגוון, לתלמידים מרקע חזק ולמודלים של הצלחה. מדד הטיפוח של משרד החינוך מתגלה ככלי חיזוי אפקטיבי במיוחד לזיהוי תלמידים ותלמידות בסיכון גבוה להישאר מאחור, והפערים בין קבוצות אוכלוסייה ניתנים לניבוי כבר בשלב סיום התיכון. כמו כן, מצאנו כי הנשארים מאחור מאופיינים בתעסוקה לא יציבה לאורך החיים, שמקטינה עוד יותר את סיכוייהם להתקדם כלכלית.

הממצאים הללו מובילים למסקנה ברורה: על מדיניות שוויון ההזדמנויות להתחיל מוקדם. מבחינת מדיניות, יש להרחיב ולשפר את תקצוב בתי הספר בהתאם למדד הטיפוח, להחיל תקצוב דיפרנציאלי גם בשלב התיכון, לבחון מדוע תלמידים מרקע חלש מצליחים פחות בזרם הממלכתי-דתי ולשקול כיצד ניתן להתאים את השימוש במשאבים במסגרות אלו.

כמו כן, אנו ממליצים להרחיב את ההשקעה בהכשרות מקצועיות ולקשר אותה למשתתפים חברתיים-כלכליים, כך שתהיה רלוונטית גם לבוגרות ובוגרים שכבר אינם נמצאים במערכת החינוך.

מחקר זה יידון במושב הכנס העוסק בקשר בין מערכת החינוך לשוק העבודה. הממצאים המוצגים בו מדגישים את הצורך הדחוף בהתאמת המערכות לאתגרים החדשים, בעיקר לנוכח ההתפתחויות בתחום הבינה המלאכותית הצפויות להעמיק את הצורך בעובדים בעלי הון אנושי מותאם. מחקר זה מפנה זרקור אל החסמים המצריכים טיפול מיידי כדי להבטיח שבמציאות המתהווה גם ישראלים עם תנאי פתיחה קשים יוכלו ליהנות מההזדמנויות החדשות בשוק העבודה ולשפר את המצב הכלכלי שלהם ושל ילדיהם.

זק הירש

פרופ' יותם מרגלית

פרופ' קרנית פלוג

עורכי המחקר

המכון הישראלי
לדמוקרטיה

הנשאים מאחור - מוביליות בין-דורית ומלכודת העוני בישראל

דק הירש | יותם מרגלית | קרנית פלוג

מחקר זה רואה אור הודות לתרומתה הנדיבה של קרן יד הנדיב.

תוכן העניינים

5	תקציר
11	רקע
16	פרק 1 – הנשאים והנשאות מאחור
20	פרק 2 – מוצא והפערים בסיכוי להישאר מאחור
26	פרק 3 – פערים בין זרמי חינוך ובתי ספר
35	פרק 4 – היבטים גיאוגרפיים של הישאות מאחור
41	פרק 5 – מאפייני תעסוקה נבחרים של הנשאים מאחור
45	סיכום
47	נספח 1 – בחינת הרכב המדגם
50	נספח 2 – מוצא והסיכוי להישאר מאחור
52	נספח 3 – פערים בין מערכות החינוך
56	נספח 4 – הישאות מאחור לפי יישוב
61	רשימת המקורות

תקציר

מחקר זה הוא חלק ממאמץ מחקרי רחב יותר שמטרתו לזהות את נתיבי המוביליות הכלכלית בישראל. מיקודו הוא בנשים ובגברים שגדלו במשקי בית חלשים מבחינה כלכלית ושאינם מצליחים לשפר את מעמדם הכלכלי דרך שוק העבודה – "הנשארים מאחור".

מוביליות בין־דורית מתארת את הקשר שבין המאפיינים הכלכליים־חברתיים של אנשים לבין אלו של הוריהם. המחקר הכלכלי מזהה שני סוגים של מאפיינים הקובעים במידה רבה את מידת ההצלחה של פרטים ביחס להוריהם: מאפיינים אישיים (הקשורים לרקע משפחתי) ומאפיינים סביבתיים. מחקר עשיר בוחן את ההשפעות של המאפיינים הללו במדינות שונות. כפי שנרחיב בהמשך, מחקרים שנעשו בישראל מלמדים שהכנסת הפרט במדינה תלויה במידה רבה בהכנסת הוריו, תלות חזקה גם בהשוואה למדינות מפותחות אחרות. עם זאת, המחקרים מראים שקיימת שונות ניכרת במוביליות ובמאפיין גם בהשוואה בין המגזרים השונים (ערבים, יהודים חרדים ויהודים שאינם חרדים) וגם בתוך המגזרים עצמם, כאשר בוחנים אנשים ממוצא שונה.

מחקרים שנערכו לאחרונה מלמדים שמאפיינים כגון השכלת ההורים, ותק המשפחה בארץ ומיקום גיאוגרפי משפיעים באופן ברור על רמת המוביליות. בפרט, מהמחקרים עולה כי ביישובים שבהם הרמה החברתית־כלכלית ורמת ההון האנושי הממוצעת גבוהות, נרשמת מוביליות בין־דורית גבוהה יותר בקרב אנשים מרקע כלכלי חלש. נוסף על כך, תעשיית ההיי־טק בישראל היא ערוץ מרכזי למוביליות: עובדים שגדלו ברבעון ההכנסות התחתון והשתלבו בענף נהנים מסיכויים גבוהים פי 4 להגיע לרבעון העליון.

בעוד מרבית המחקרים – בישראל ובעולם – מתמקדים במוביליות כלפי מעלה של אנשים מרקע חלש, מחקר זה מבקש להפנות את הזרקור לעבר **הנשארים מאחור**: מי שאינם מצליחים לשפר את מעמדם הכלכלי. מטרתנו היא לזהות את המאפיינים השיטתיים של

* אנו מודים לצוות המקצועי מהלמ"ס: ורד רפאל, ג'וליה וידר, ענת כץ אברם וסיגלית מזא"ה על הכנת קובץ הנתונים; לחוקרים גבריאל גורדון ורועי קנת פורטל מהמכון הישראלי לדמוקרטיה על חלקם בהכנת התשתיות למחקר זה במסגרת מחקר קודם; לכפיר בץ, דנה בלאנדר ורועי קנת פורטל על הערותיהם; ולצוות ההוצאה לאור של המכון הישראלי לדמוקרטיה.

קבוצה זו ולשאלו: מהם המאפיינים של הנשאים מאחור? באיזו סביבה הם גדלים, איזה חינוך הם קיבלו, ומהם דפוסי התעסוקה שלהם?

להלן עיקר הממצאים:

(1) בישראל 37.5% מהאנשים שהוריהם השתייכו לרבעון ההכנסה התחתון משתייכים בבגרותם לרבעון ההכנסה התחתון ("הנשאים מאחור"). נתון זה גבוה ביחס למדינות מפותחות אחרות, ומציב את ישראל קרוב לארצות הברית – המדינה המפותחת שבה מתקיימת האי-מוביליות הכלכלית החמורה ביותר של אנשים מרקע כלכלי חלש.

(2) בסיכון להישאר מאחור קיימים פערים גדולים בין חרדים, ערבים ויהודים לא-חרדים; עם זאת, גם בקרב האוכלוסייה היהודית (הלא-חרדית) ישנה שונות גדולה בסיכוי של אנשים להישאר מאחור בין קבוצות מוצא. בקרב יהודים לא-חרדים, הסיכויים של אשכנזים להישאר מאחור נמוכים ב-19% לעומת הסיכויים של בעלי מוצא מעורב, והסיכויים של מזרחים ויוצאי ברה"מ לשעבר גבוהים בכ-10% מהסיכויים של בעלי מוצא מעורב.

(3) חלק ניכר מהפערים בין הקבוצות בסיכון להישאר מאחור מוסברים על ידי רמת ההשכלה. בקרב יהודים לא-חרדים, רמת ההשכלה מאפשרת להסביר את מלוא הפער בין קבוצות המוצא. כמו כן, ביחס ליהודים לא-חרדים (ממוצא אשכנזי), ניתן להסביר באמצעות ההבדלים ברמת ההשכלה 60% מהפער לעומת ערבים נוצרים, 51% מהפער לעומת ערבים מוסלמים, ו-52% מהפער לעומת חרדים.

(4) את הפערים בסיכויים להישאר מאחור הקשורים לרמת ההשכלה ניתן לחזות כבר לפי ביצועי התלמידים בתיכון. כך, ייתכן שהפערים בין הקבוצות הקשורים לרמת ההשכלה נקבעים כבר במהלך היותם של תלמידים מקבוצות אלה במערכת החינוך ולא בעקבות החלטות שהתקבלו מאוחר יותר בחיים (למשל, מסלול לימודים ומקצוע).

(5) קיים פער משמעותי בין בוגרי ובוגרות החינוך הממלכתי לבין בוגרי ובוגרות החינוך הממלכתי-דתי מרקע כלכלי חלש בסיכויים להישאר מאחור. לנשים שלמדו בחינוך הממלכתי-דתי סיכויים גבוהים פי 1.2 להישאר מאחור ביחס לבוגרות החינוך הממלכתי, ובקרב הגברים הסיכוי להישאר מאחור עומד על פי 1.3 מבזרם הממלכתי-דתי. גם לאחר פיקוח על מאפיינים דמוגרפיים ומאפייני השכלה וחינוך פערים אלו אינם מצטמצמים. יתרה מזו, כאשר משווים בין אנשים שתעודת הבגרות שלהם דומה (מבחינת מספר יחידות לימוד באנגלית ובמתמטיקה), הפערים בין בוגרי הזרמים גדלים.

(6) **מדד הטיפוח של משרד החינוך¹ הוא כלי אפקטיבי לזיהוי בתי הספר שבהם הסיכוי להישאר מאחור גבוה.** עלייה של עשירון במדד הטיפוח מתואמת עם ירידה של 6 נקודות אחוז בסיכוי של פרטים מרקע כלכלי חלש להישאר מאחור (15% מהסיכוי הממוצע בבתי הספר), והשונות במדד הטיפוח מסבירה 37% מהשונות בסיכוי להישאר מאחור.

(7) **ברמת היישוב, למשתני הון חברתי, פריפריאליות, שוק עבודה, השכלה והכנסה יש מתאם גבוה עם הישארות מאחור.** אנו מוצאים שביישובים הטרוגניים שבהם ילדים מרקע כלכלי חלש גדלים לצד פרטים עם נסיבות חיים שונות משל עצמם – משכילים, בעלי הכנסה גבוהה ובעלי הון – שיעור הנשאים מאחור נמוך יותר.

(8) **תעסוקת הנשאים והנשארות מאחור מאופיינת באי-ציבות הבאה לידי ביטוי במספר היציאות משוק העבודה, בשיעור החודשים מחוץ לתעסוקה, במספר העזיבות של מעסיקים ובזעזועי שכר חודשיים.** בקרב פרטים מרקע כלכלי חלש לשיעור התעסוקה ולהכנסה חודשית מעבודה השפעה דומה על הסיכוי להישאר מאחור.

הממצאים מלמדים כי לבתי ספר ולסביבה יש חשיבות רבה בסיוע לאנשים מרקע כלכלי חלש לצאת ממעגל העוני דרך שוק העבודה. חלק גדול מהפערים בין קבוצות האוכלוסייה השונות נקבעים כבר בהיות הפרטים במערכת החינוך. ממצא זה משקף אפוא את החשיבות הגדולה שיש להתערבות מוקדמת בסגירת הפערים. אנו מזהים מאפיינים אחדים שיכולים לשמש תמרור אזהרה למשרד החינוך ומגלים שיש בידי המשרד הכלים – מדד הטיפוח – לזהות את בתי הספר שבהם לתלמידים מרקע כלכלי חלש הסיכון הגבוה ביותר להישאר מאחור. בחינת הקשר בין מאפייני בתי הספר והיישובים שבהם גדלו אנשים מרקע כלכלי חלש מגלה שסביבה הטרוגנית, שבה ילדים ובני נוער נחשפים להון אנושי גבוה ולאנשים ממעמד חברתי-כלכלי שונה משל עצמם, מתואמת עם סיכוי גובר לברוח ממלכודת העוני.

1 מדד הטיפוח הוא כלי שבעזרתו משרד החינוך מדרג בתי ספר (וחלמידים) בהתאם לרמת יכולתם לעמוד במטלות לימודיות וחינוכיות על סמך נתוני הרקע החברתיים-כלכליים שלהם. בתי הספר מחולקים לעשירוני טיפוח, כאשר עשירון 1 מצביע על מצב חברתי-כלכלי החלש ביותר. בנוסף, המדד הוא כלי מרכזי של המשרד לשם קביעת תקצוב בתי ספר יסודיים וחטיבות ביניים (איילון ואחרים, 2019). משום שציוני בתי הספר לא עמדו לרשותנו, במחקר זה חישבנו קירוב לפי הנוסחה המפורסמת.

כמו כן, המחקר מראה שהנשאים מאחור מועסקים בעבודות בשכר נמוך, אך שגם חלק גדול מהזמן הם אינם עובדים. פיריון העבודה הנמוך, המשתקף ברמת השכר, והתעסוקה החלקית של הנשאים מאחור מרמזים שייתכן שגם התערבות מאוחרת עשויה לשפר את מצבם ולו במעט.

אנו ממליצים:

(1) מהמחקר עולה כי פערים בסיכון של אנשים מרקע כלכלי חלש "להילכד" במעגל העוני נקבעים עוד בסיום לימודיהם במערכת החינוך. אומנם השכלה גבוהה מאפשרת נתיב חשוב עבור מוביליות כלפי מעלה, אבל הממצאים שלנו מראים כי מיקוד צעדי מדיניות רק בנגישות להשכלה גבוהה לא יועיל לרבים מהנשאים מאחור. **מדיניות שמטרתה לסייע לאנשים מרקע כלכלי חלש לשפר את מעמדם הכלכלי דרך שוק העבודה צריכה לכוון להתערבות מוקדמת כבר בילדות ובשלבם השונים במערכת החינוך – יסודי, חטיבת ביניים ותיכון.** צמצום פערים בין האוכלוסיות מחייב מיקוד משאבים: במחקר מצאנו כי כלי מרכזי שכבר נמצא בשימוש משרד החינוך – מדד הטיפוח – מאפשר למקד את הסיוע באוכלוסיות הפגיעות ביותר. עם זאת, יש לוודא שהיקף הקצאת המשאבים הדיפרנציאלית על פי מדד זה מספיק כדי לקזז בתוך מערכת החינוך את החסכים שעלים מגיעים ילדים מרקע כלכלי חלש.

מבקר המדינה (2023) מצא כי תוכניות משרד החינוך לתקצוב דיפרנציאלי ביסודי ובחטיבת הביניים אינן מגדילות את ההשקעה בתלמידים מרקע חלש באופן אפקטיבי, וספק אם המדיניות המונהגת כיום מאפשרת צמצום מהותי בפערים החינוכיים בין תלמידים מרקעים שונים.² יתרה מזו, אין כיום תוכנית לצמצום פערים בין תלמידי תיכון על רקע מאפיינים חברתיים-כלכליים. כמו כן, יש לבחון שיפורים במדד הטיפוח כדי שיהיה אפקטיבי יותר בזיהוי תלמידים שנדרשים לסיוע על בסיס המאפיינים החברתיים-כלכליים שלהם.³ מסקנתנו דומה לעולה מניתוח זה. על כן, **אנו ממליצים להגדיל את**

2 כיום משרד החינוך עושה שימוש בחלק מהתקציבים המיועדים להקצאה דיפרנציאלית למימון תוכניות שונות. למשל, תקצוב שילוב של תלמידים עם צרכים מיוחדים (מבקר המדינה, 2023). מטרתו אלו חשובות וערכיות אך אין הצדקה לפגיעה בתקצוב הדיפרנציאלי כדי לממן אותן.

3 ראו בן דוד הדר (2023) לדיון על המדד והשיפורים הנדרשים. למשל, השכלת הורים, שהיא מרכיב משמעותי במדד הטיפוח, מסווגת לפי שנות ההשכלה של ההורים. הדבר גורם לכך שהמדד אינו מסווג בחי ספר שבהם אבות חרדים רבים ככאלה המצריכים סיוע על בסיס המאפיינים החברתיים-כלכליים (מבקר המדינה, 2023, עמ' 1333).

המשאבים המוחלקים לפי הקצאה דיפרנציאלית, להגביר את הדיפרנציאליות (בהתאם למדד הטיפוח) ולהנהיג שיפורים במדד. כמו כן, אנו ממליצים ליישם תוכניות לתקצוב דיפרנציאלי בתיכון על רקע חברתי-כלכלי של התלמידים, שיסייעו לצמצם את הפערים הנוצרים. צעדים אלה יאפשרו השקעה רבה יותר בתלמידים הנתונים בסיכון הגדול ביותר להישאר מאחור.

(2) ממצא מרכזי העולה מהמחקר הוא הישגיה הדלים של מערכת החינוך הממלכתית-דתית בכל הנוגע למוביליות מעלה של תלמידים מרקע כלכלי חלש, בהשוואה למצבם של תלמידים מרקע כלכלי דומה הלומדים במערכת החינוך הממלכתית. ממצא זה בולט במיוחד על רקע המשאבים העודפים המוקצים לזרם החינוך הממלכתי-דתי, לעומת המשאבים המוקצים לחינוך הממלכתי היהודי והערבי.⁴

כשל זה מחייב בחינה של הקצאת המשאבים ותוכניות הלימודים בתוך הזרם הממלכתי-דתי והבנת ההשפעות שלהן על הטיפוח בתלמידים מרקע כלכלי חלש. על רקע פערי התקצוב לטובת זרם החינוך הממלכתי-דתי, ברור כי הפער בין תלמידי החינוך הממלכתי-דתי לבין החינוך הממלכתי אינו נובע מהקצאת משאבים בין זרמי החינוך, אלא כנראה מאופן ניצול המשאבים על ידם.

(3) היעדר רצף תעסוקתי בקרב הנשאים מאחור קשור ישירות לשני תחומי מדיניות: מערכת הרווחה והכשרות עובדים. מצד אחד, פרקי זמן חוזרים ונשנים של אי-תעסוקה עלולים להצביע על נדיבות רבה מדי של מערכת הרווחה. למשל – אם יחס התחלופה בין שכר לביטוח אבטלה גבוה מדי (כתלות גם בתנאים לקבלת דמי אבטלה), ייתכן שעובדים בשכר נמוך אינם מתומרצים לעבוד באופן רציף. מצד שני, ייתכן שהפער נובע מהיעדר הזדמנויות תעסוקה ומאי-התאמה של כישורי הנשאים מאחור לצורכי המעסיקים. הפיריון הנמוך של הנשאים מאחור עשוי ללמד על היעדר כלים רלוונטיים בעת הכניסה לשוק העבודה.

4 לאורך זמן התקציב לתלמיד בחטיבה העליונה בחינוך הממלכתי-דתי היה הגבוה ביותר, ובחינוך הממלכתי הערבי – הנמוך ביותר (בלס ובלייך, 2024); גם בייסודי התקצוב הממוצע לכיתה ולתלמיד בחינוך הממלכתי-דתי הוא הגבוה ביותר, ובחינוך הממלכתי הערבי הוא הנמוך ביותר (בלס ובלייך, 2025). מקור העודפים נובע הן משיטת התקצוב של משרד החינוך (ראו בלס ובלייך, 2024; 2025) והן מהכרעות פוליטיות (דוד ופלוג, 2023).

בפועל, הנתונים מעלים בבירור שהבעיה בישראל אינה נדיבות יתר של מערכת התמיכות. ראשית, תשלומי הקצבה למובטל כאחוז מהשכר נמוכים בהשוואה לממוצע מדינות ה-OECD (בנק ישראל, 2019). יותר מכך, תנאי תקופת האכשרה מגבילים מאוד את היכולת לבצע תביעות חוזרות לדמי אבטלה, במיוחד עבור עובדים מתחת לגיל 40 (טווח גילים החופף לאוכלוסיית הפרטים שנבחנה במחקר). על כן, נראה שהבעיה נעוצה בכלים הניתנים לעובדים לאחר הכניסה לשוק. בישראל, במיוחד בהשוואה למדינות מפותחות אחרות, כמעט שלא מיושמת מדיניות פעילה בשוק העבודה (Active Labor Market Policy), כגון הכשרות מקצועיות וטכנולוגיות (בנק ישראל, 2017). לכן אנו מציעים להקצות משאבים נוספים לטובת הכשרת עובדים ולהפעיל תמריצים (כולל סבסוד) לפי פרמטרים חברתיים-כלכליים (כדוגמת, מדד הטיפוח של משרד החינוך או המדד החברתי-כלכלי של הלמ"ס), כך שיסייעו לפרטים מרקע חלש לשפר את מעמדם בשוק העבודה.

רקע

המחקר הכלכלי מסמן שני סוגים עיקריים של מנגנונים שמשפיעים על הצלחת פרטים ביחס להוריהם: גורמים אישיים (הקשורים לרקע משפחתי) וגורמים סביבתיים.⁵ במסגרת הגורמים האישיים, נמצא כי הכנסה, השכלה ומבנה המשפחה של ההורים משפיעים על ההשקעה בהשכלת הילדים ועל פיתוח כישוריהם. למשל, מחקרים מצאו שתוספת הכנסה משפחתית משפרת הישגים לימודיים, ושהשכלת ההורים מגבירה את היעילות של ההשקעה בילדים (Akee et al., 2010; Akee et al., 2018; Becker et al., 2018; Cunha & Heckman, 2007; Dahl & Lochner, 2012). מחקרים נוספים מצביעים גם על תרומה מסוימת של הגנטיקה, אך מדגישים את הקושי להפריד אותה מהשפעות סביבתיות (Black et al., 2020).

בצד הסביבתי, המחקר מדגיש את חשיבות מקום המגורים ובתי הספר. ילדים שגדלים בשכונות טובות יותר, עם פחות פשיעה ויותר מודלים לחיקוי, מצליחים יותר בהמשך חייהם (Chetty & Hendren, 2018). מאחר שהורים בעלי הכנסה גבוהה יכולים להרשות לעצמם לגור בסביבות טובות יותר, הפערים בין קבוצות נשמרים לאורך זמן. מחקרים הראו שמעבר מוקדם לשכונה מבוססת מעלה את ההכנסה העתידית, ושגידול בתקציבי החינוך מביא לשיפור בתוצאות הכלכליות בהמשך החיים (Chetty et al., 2016; Jackson et al., 2016; Johnson & Jackson, 2019). במקביל, קיימת חשיבות גם לדינמיקה של אפליה, הפרדה גזעית והון חברתי – בעיקר בקהילות מוחלשות (Aliprantis et al., 2021).

מוביליות בין-דורית בישראל מעניינת במיוחד משום שמאפיינים אחדים שלה עשויים להוביל לדפוסי מוביליות שונים מאלה המתועדים במדינות אחרות – שיעור גבוה של עולים, נגישות רבה למערכת ההשכלה הגבוהה מאז שנות ה-90, שירות חובה בצה"ל, מציאות של קבוצות מיעוטים גדולות ופריחת תעשיית ההיי-טק. מאפיינים אלו מחייבים בחינה של ממצאי המחקר הכלכלי בראי התנאים המקומיים. בשנים האחרונות נערכו מספר מחקרים שעסקו במוביליות בין-דורית בישראל. המחקרים התבססו על מידע

5 הסקירה הקצרה (על ספרות המחקר הכלכלי) המובאת כאן מבוססת על סקירה מקיפה של Durlauf ו-Cholli (2022).

מינהלי, בדומה למחקר הנוכחי, והתמקדו באמידה של מידת המוביליות בהשוואה בינלאומית ובפילוח המוביליות לפי מוצא ומאפיינים אחרים.

מחקרים אלו, שהתבססו על מסדי נתונים מינהליים דומים, מצאו כי רמת המוביליות בישראל אינה גבוהה, ואף מציבה את ישראל בין האמצע לבין תחתית של התפלגות המדינות המפותחות. ממחקרים אלה עולה כי רמת ההכנסה של אנשים בישראל תלויה בהכנסת הוריהם במידה רבה יותר מאשר במדינות מפותחות רבות (בץ וקריל, 2022; גורדון, פלוג וקנת פורטל, 2022; הלר, 2020).

כלל המחקרים מתעדים שונות רבה בין קבוצות האוכלוסייה השונות בישראל. מספר מחקרים מצאו כי יוצאי ברה"מ נהנים ממוביליות מוגברת כלפי מעלה, בעוד ערבים ויוצאי אתיופיה חווים מוביליות פחותה כלפי מעלה (אלוני וקריל, 2017; גורדון, פלוג וקנת פורטל, 2022). לעומת זאת, האוכלוסייה החרדית, כולל החלקים בה המשתתפים בשוק העבודה, מאופיינת במוביליות כלפי מטה (אלוני וקריל, 2017; גורדון, פלוג וקנת פורטל, 2022; הלר, 2020). ביחס ליתר האוכלוסייה, המחקרים השונים מלמדים גם על צמצום הפערים על פני הדורות בקרב יוצאי אירופה ואמריקה, ותיקים בישראל ויוצאי אסיה ואפריקה (אלוני וקריל, 2017; גורדון, פלוג וקנת פורטל, 2022). מגמות אלה הביאו לכך שמידת האי־שוויון בין קבוצות האוכלוסייה, למעט החרדים, הצטמצמה מאוד בין דור ההורים לדור הצאצאים בשנים האחרונות (גורדון, פלוג וקנת פורטל, 2022). עם זאת, נראה כי ישנה התכנסות לעבר מצב יציב (steady state), ושהפער הנוכחי בהכנסות בין הקבוצות בדור הצעיר בשוק העבודה אינו צפוי להצטמצם עוד (אם לא יהיה שינוי נוסף במידת המוביליות הבין־דורית) (בץ וגבע, 2022).

מאפיינים אחרים שנמצאו מתואמים עם מוביליות בין־דורית הם ותק המשפחה בארץ, ההשכלה ומקום המגורים (גורדון, פלוג וקנת פורטל, 2022; הלר, 2020). בפרט, רמת המוביליות הבין־דורית משתנה באופן ניכר בין יישובים ואזורים שונים. בץ וקריל (2022) מצאו כי מוביליות בישראל מתואמת באופן חיובי וחזק יחסית עם רמת הפריפריאליות והמדד החברתי־כלכלי של יישובים, ושביישובים שבהם רמת המוביליות גבוהה קיים הון חברתי גבוה יחסית. אלוני ואביבי (Aloni & Avivi, 2025) הראו שמקום המגורים אינו רק מתואם עם מוביליות בין־דורית, אלא שבישראל למקום המגורים השפעה סיבתית על מוביליות של ילידים ועולים מברה"מ.

כמו כן, נבחנה התרומה של תעשיית ההיי־טק למוביליות כלפי מעלה בישראל. תעסוקה בהיי־טק מתואמת עם רמה גבוהה של מוביליות כלכלית, כך שלאנשים שגדלו במשקי

בית שהשתייכו לרבעון ההכנסות התחתון ועובדים בהיי־טק יש סיכויים גבוהים פי 4 להשתייך לרבעון ההכנסות העליון ביחס ליתר האנשים מרקע דומה. עם זאת, רק מעט אנשים מרקע חלש מועסקים בתעשייה – 5% מכלל האנשים שגדלו במשקי בית ברבעון ההכנסות התחתון השתלבו בהיי־טק, ובקרבם הייצוג של נשים, חרדים וערבים נמוך במיוחד (הירש, מרגלית ופלוג, 2023).

נתונים

מחקר זה מתבסס על מאגר נתונים ייחודי שנתיחננו בחדר המחקר של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (להלן: הלמ"ס). על כל איש ואישה במאגר עמדו לרשותנו נתוני השכלה מפורטים, לרבות מוסדות לימוד, ציוני בגרות, סוגי ההכשרות המקצועיות שלמדו בהן, מקצוע הלימודים האקדמי וסוג מוסד הלימודים, וכן נתוני שכר ותעסוקה לאורך זמן. גם נתונים דמוגרפיים התקבלו ממרשם האוכלוסין ועמדו לרשותנו במאגר, ואלה אפשרו לנו לסווג את הנבדקים לפי קבוצות אתניות וחברתיות.⁶

מידע על מוסדות הלימוד של הפרטים אפשר לנו לקשר ביניהם לבין בתי הספר שבהם למדו בתיכון. חיבור זה, יחד עם נתונים על מוסדות הלימוד עצמם (סוג פיקוח ומגזר), הקנה לנו את היכולת לבחון כיצד בוגרי זרמי החינוך השונים נבדלים זה מזה (החינוך הממלכתי, הממלכתי־דתי, הערבי והחרדי). הבחנה זו מהותית במיוחד בתוך קבוצת היהודים הלא־חרדים, משום שהיא יכולה לאפשר לנו לאתר הבדלים בין ההכנה לשוק העבודה של מערכות החינוך של אוכלוסיית היהודים הלא־חרדים לפי רמת דתיות, אם אלו קיימים.

מידע על ההיסטוריה התעסוקתית וכן נתונים רציפים על ההכנסות מעבודה של הפרט, כמו גם של הוריו, אפשרו ניתוח של המוביליות הבין־דורית בישראל, הן במונחים מוחלטים והן בהשוואה בין קבוצות אוכלוסייה.⁷ יש להדגיש שבדומה לספרות מחקרית קודמת על מוביליות בישראל, אנו מתייחסים למוביליות בהכנסה מעבודה (שכירה ועצמאית)

6 זהות האנשים שנחנניהם נשמרים בחדר המחקר של הלמ"ס היא פיקטיבית כדי לשמור על סודיותם.

7 מחקר זה מתייחס רק להכנסות מדווחות מעבודה, ולכן אינו כולל הכנסות מקצבאות, מצדקה או מעבודה בשחור. לפיכך הוא אינו מציג תמונה מלאה של ההכנסה הכוללת של משקי הבית, ובפרט לא של אוכלוסיות חלשות.

ולא מקצבאות או מהון. על כן הנתונים שברשותנו משקפים את המוביליות בתוך שוק העבודה רק בקרב גברים ונשים העובדים (הן בדור ההורים והן בדור הצאצאים).

אוכלוסיית המחקר

במחקר עשינו שימוש בנתוני הכנסות מעבודה ורצף תעסוקתי בקרב ילידי 1977-1983 בהיותם בני 31-36 (תקופה רצופה של 6 שנים), ולצד זה בנתוני הכנסות מעבודה ורצף תעסוקתי של הוריהם בעת שהיו (הצאצאים) בני 18-22, למשך תקופה רצופה של 5 שנים.⁸ אוכלוסיית המחקר מונה 522,000 אנשים, ולא נכללו בה אנשים שנפטרו או היגרו לפני גיל 36, ולא אנשים שהוריהם היגרו לפני 2008, או שהוריהם היו בני 60 ומעלה או נפטרו לפני גיל 22.⁹

משום שתיתכן שונות גבוהה בשכר השנתי של אנשים, הסתמכנו רק על נתוני אנשים שעבדו למשך זמן בתקופת המעקב: בקרב דור הצאצאים, כללנו אנשים רק אם עבדו לפחות ארבע שנים מתוך שש השנים שנבדקו; ובקרב דור ההורים, כללנו במדגם אנשים רק אם עבדו לפחות שנה אחת מתוך החמש. מתוך כלל אוכלוסיית המחקר, 429,859 אנשים עמדו בתנאים אלה, והם מהווים את המדגם.¹⁰ דירוג ההכנסה של אנשים (כלומר, אחוזן ההכנסה מתוך ההתפלגות של ההכנסות באוכלוסייה) חושב לפי ממוצע השכר

8 הגילים שנבחרו למחקר נבחרו כדי למתן את ההשפעה של הטיית מחזור החיים (שינוי ברמת ההכנסה של אנשים לאורך חייהם; Life Cycle Bias) על ההכנסות של פרטים. בייחוד הקפדנו שגילי הצאצאים הנבדקים לא יהיו צעירים מדי ושגילי הוריהם לא יהיו מבוגרים מדי, כך שרמת ההכנסה בתקופה שנבחרה תייצג היטב את רמת הכנסתם לאורך חייהם (Nyblom & Stuhler, 2016). כיוצא בזה, הנתונים שנאספו הם מהשנים 2008-2019. לפיכך כל הממצאים המובאים להלן רלוונטיים למצב הכלכלי והתעסוקתי של אנשים מדור הצאצאים בשנים אלה. צאצאים שאחד מהוריהם עבר את גיל 60 בהיותם בני 22 הוחרגו מהניתוח כדי לשמור על שכר הורים מייצג. החרגה זו הובילה לכך שבמדגם הליבה של המחקר הייתה האוכלוסייה היהודית ממוצא אתיופי קטנה מדי לצורך ניתוחה בנפרד משאר הקבוצות היהודיות, ולכן לא התייחסנו אל חברה כקבוצת ניתוח נפרדת.

9 לאחר בחינה החלטנו לא להגביל את אוכלוסיית המחקר ליהודים לא־חרדים. לפירוט ראו נספח 1.

10 אוכלוסיית המחקר זהה לזו במחקרים של גורדון, פלוג וקנת פורטל, 2022, ושל הירש, מרגלית, נועם ופלוג, 2023. לטעמיסטיקה תיאורית של אוכלוסיית המחקר, ראו נספח 1 בהירש, מרגלית, נועם ופלוג 2023.

שלהם בשנים שבהן עבדו.¹¹ דירוג ההכנסה של ההורים חושב לפי ממוצע סכום השכר של ההורים בשנים שבהן עבדו (רמת השכר בדור ההורים היא רמת השכר של משק הבית). "הנשואים מאחור" **בניתוח שלהלן הנם אנשים שהוריהם השתייכו לרבעון ההכנסה התחתון והם עצמם משתייכים לרבעון ההכנסה התחתון.**

בפרק 5 נציג ניתוח של מאפייני התעסוקה של אוכלוסיית המחקר. לצורך הניתוח השתמשנו בנתונים חודשיים על תעסוקת הפרטים מגיל 28 ועד 2019. הגבלה זו נבעה מהצורך לבחון תקופה ארוכה ומייצגת: לפני גיל 28 אנשים רבים עדיין אינם מצטרפים לשוק העבודה באופן מלא (למשל, אם רכשו השכלה אקדמית), ולאחר 2019 החלו ההשפעות של מגפת הקורונה. כתוצאה ממגבלות אלו, עקבנו אחר תעסוקת ילידי 1977 במשך 14 שנים ו-8 שנים עבור ילידי 1983. נתונים אלו זמינים עבור שכירים בלבד, ולכן הניתוחים בפרק זה מבוססים על מדגם שאינו כולל עצמאים או שכירים שהכנסה שלהם מעבודה עצמאית הייתה גבוהה מהכנסה שלהם משכר. מדגם התעסוקה מונה 313,742 פרטים.

לניתוח השונות בתוך האוכלוסייה השתמשנו גם בחלוקה של הצאצאים במדגם לבתי ספר. מאגר הנתונים כולל נתוני חינוך ונתוני רישום לבתי ספר של הפרטים כאשר היו בכיתה ט' ובכיתה האחרונה שבה למדו. משום שהנתונים המאחורים מעט מלאים יותר, השתמשנו בנתונים מהכיתה האחרונה. האנשים במדגם סווגו לזרמי חינוך לפי מגזר בית הספר (יהודי או ערבי) וסוג הפיקוח (ממלכתי, ממלכתי-דתי ואחר). נוסף על כך השתמשנו בחלוקה לקבוצות אתניות ולקבוצות השכלה לפי הקטגוריות של גורדון, פלוג וקנת פורטל (2022).¹²

11 חלופה אחרת היא חישוב מדרג ההכנסה בדור הצאצאים לפי הכנסת משק בית, במקום הכנסת פרט. הכנסת משק הבית מושפעת מגורמים רבים שאינם קשורים בשוק העבודה – למשל, בחירת בן או בת זוג – ולכן בחרנו להשתמש בהכנסת הפרט. אם מצרפים לכל הצאצאים במדגם את בני הזוג הרשומים ומחשבים את מדרג ההכנסות לפי סכום ההכנסות של משק הבית בשנים שהפרט היה בגילים 30–36: המחצית בין מדרג ההכנסה ליחידים ולמשקי בית בדור הצאצאים הוא 0.695, שיעור הנשואים מאחור הוא 0.349, ו-63.5% מהנשואים מאחור שאנו מזהים לפי דירוג הכנסות הפרט נשואים מאחור גם לפי דירוג הכנסות משק הבית (בקרב גברים השיעור הוא 84.7% ונשים 49.7%).

12 לפירוט על החלוקות ראו נספח 1 ו-2 בגורדון, פלוג וקנת פורטל, 2022.

פרק 1. הנשאים והנשאות מאחור

מידת המוביליות בחברה נמדדת לפי הקשר בין ההכנסות של אנשים להוריהם – תרשים 1 ממחיש את הקשר הזה בישראל. בתרשים קובצו הפרטים לפי רבעון ההכנסות שאליו השתייכו הוריהם (מצד ימין) ולפי רבעון ההכנסות שלהם עצמם כמבוגרים (משמאל). תנודת הפרטים בין הרבעונים מתוארת באמצעות הקווים המחברים בין שני צידי התרשים. ככל שקו עבה יותר, כך הוא מייצג מעבר של שיעור גבוה יותר של אנשים. רבעון 1 מייצג את ההכנסות הנמוכות ביותר, ורבעון 4 את ההכנסות הגבוהות ביותר.

התרשים מדגים שבישראל ישנה מוביליות בין רבעונים. ניתן לראות כי למי שגדלו במשק בית מרבעון ההכנסות השני או השלישי סיכוי כמעט זהה להשתייך לכל אחד מרבעוני ההכנסה בבגרותם. עם זאת, ניתן גם לזהות מידה של אי־מוביליות. שני קווים עבים במיוחד בתרשים: הראשון מחבר בין הרבעון העליון בדור ההורים והצאצאים; השני מחבר בין הרבעון התחתון בדור ההורים והצאצאים. קווים אלה מייצגים את הסיכויים הגבוהים של בני הרבעון התחתון והעליון להיות במעמד זהה לזה של הוריהם בבגרותם.

בישראל, 37.5% מהאנשים שגדלו במשקי בית ברבעון ההכנסות התחתון משתייכים בעצמם לרבעון ההכנסה התחתון (מיוצגים בתרשים על ידי הקו האופקי התחתון).¹³ ממחקרים שנערכו במתודולוגיה דומה עולה כי מבין המדינות המפותחות רק בארצות הברית "מלכודת העוני" חמורה יותר מזו שבישראל. לעומת זאת, במדינות כמו דנמרק, אוסטרליה, קנדה, איטליה, שוודיה ושווייץ המוביליות של ילדי העשירונים התחתונים גבוהה מזו הנאמדת בישראל (Chuard & Grassi, 2020).¹⁴

13 בחברה מובילית לחלוטין, שבה אין קשר בין הכנסות צאצאים להכנסות של הוריהם, רק רבע מהאנשים שהוריהם השתייכו לרבעון התחתון ישתייכו בעצמם לרבעון ההכנסות התחתון. לפיכך בישראל נשארים מאחור פי 1.5 אנשים מבחברה מובילית לחלוטין.

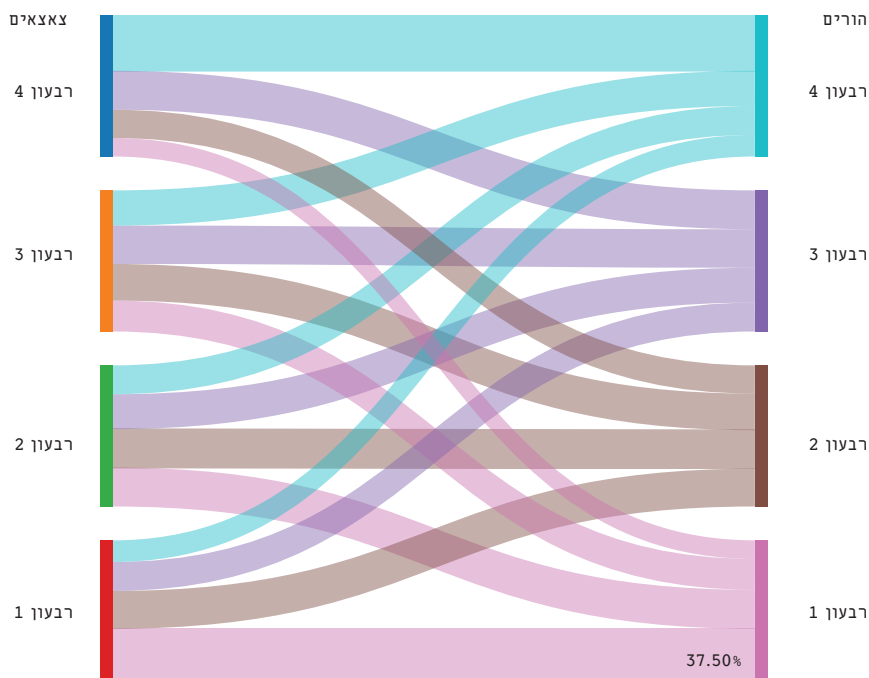
14 שיעור המשתייכים לחמישון התחתון מתוך כלל הצאצאים להורים השייכים לחמישון התחתון בישראל הוא 32%, בארה"ב 34%, בדנמרק ואוסטרליה 31%, בקנדה 30%, באיטליה 29%, בשוודיה 26% ובשווייץ 24%. יש לציין שנדרש להתייחס בזהירות להשוואה של מידת המוביליות בין מדינות. גם כאשר שיטות המדידה דומות, ייתכן כי הנתונים עצמם נבדלים באיכותם, בהיקפם ובאופן שבו מוגדרים משתנים כמו הכנסה. ובכל זאת, באופן עקבי מידת המוביליות בישראל משתווה לזו הנמדדת במדינות המפותחות הכי פחות מוביליות.

לא לכל הנשים והגברים מרקע חלש בישראל הסתברות זהה להישאר מאחור, ולקבוצות שונות באוכלוסייה יש סיכוי גבוה פי כמה להישאר מאחור ו"להיתקע" במלכודת העוני. ראשית, אנו מוצאים שהורי הנשאים מאחור היו בעלי רמת הכנסה נמוכה גם בהשוואה להורים אחרים מהרבעון התחתון. כך, לפרטים שהוריהם השתייכו לאחוזני הכנסה 1-5 סיכויים גבוהים ב־10 נקודות אחוז להישאר ברבעון התחתון בהשוואה לפרטים שהוריהם השתייכו לאחוזני הכנסה 21-25.

שנית, יותר נשים נשארות מאחור מגברים. נשים הן 60% מכלל הנשארות והנשאים מאחור, אך ממצא זה נובע גם מהבדלי השכר בין המינים. ניתן "לנטרל" את ההשפעה של פערי השכר המגדריים על ידי שימוש בהתפלגויות הכנסה נפרדות להגדרת הנשארות והנשאים מאחור. לשם כך דירגנו בנפרד את ההכנסות של גברים ונשים ובחנו את שיעור הנשאים מאחור בכל מגדר בנפרד. על פי חישוב זה, 47% מהפרטים הנשאים מאחור הן נשים.¹⁵ ממצא זה מצביע על כך שנשים מובילות יותר ונשארות פחות מאחור מגברים, אך פערי השכר בין המינים מביאים לכך שנשים מרקע כלכלי חלש עדיין נשארות יותר בתחתית סולם ההכנסות.

15 שיטה נוספת לפקח על פערי השכר בין המינים היא "תיקון" ההכנסה של נשים בהתאם להפרשי השכר (על ידי הכפלת ההכנסה של כל הנשים בקבוע השווה להופכי של פער השכר בין המינים). אם נתקן את ההכנסות לפי פער השכר הגולמי המדווח על ידי הלמ"ס (2024), שיעור הנשים מחוץ הנשאים מאחור יהיה 48%. עם זאת, הפרשי השכר בין המינים נובעים גם מסיבות כמו חלקיות משרה ובחירת מקצוע, הקשורות לבחירות הפרטים שאולי אין עניין בביטול שלהם בחישוב. אם במקום בהפרש השכר הגולמי נשתמש בחלקו הלא מוסבר של פער השכר (גבע, 2015), שיעור הנשים מהנשאים מאחור יהיה 54%. נתון זה משקף את שיעור הנשים מהנשאים מאחור אם היינו "מעלימים" את הפערים בשכר שאינם קשורים לחלקיות משרה, השכלה או מקצוע.

תרשים 1 מפת המוביליות בהכנסות

הערות:

1. בתרשים מוצגים 429,859 אנשים לפי רבעוני ההכנסה של הוריהם (מצד ימין) ושלהם (מצד שמאל).
2. ברבעון 1 נכללות ההכנסות הנמוכות ביותר בהתפלגות, וברבעון 4 ההכנסות הגבוהות ביותר.
3. תנודת הפרטים בין הרבעונים מתוארת באמצעות הקווים בין שני צידי התרשים. ככל שהקו עבה יותר, כך הוא מייצג מעבר של שיעור גבוה יותר של פרטים.

מקור: עיבוד המחברים לנתוני הלמ"ס. עיצוב התרשים: SankeyMATIC.com.

שלישית, ישנם פערים גדולים בין המגזרים ובין מוצאים אתניים. לחרדים וערבים מוסלמים שהוריהם השתייכו לרבעון התחתון סיכוי של 50% ו-47% (בהתאמה) להישאר מאחור.¹⁶

16 כאמור, חרדים והוריהם הנכללים במדגם השתתפו באופן פעיל בשוק העבודה. לכן נתון זה "אופטימי" ביחס למצב של כלל החרדים, שרבים מהם אינם נכללים במדגם משום שאינם עובדים.

בעוד הסיכוי הממוצע של יהודים לא־חרדים להישאר מאחור הוא 30%. גם בתוך קבוצת היהודים הלא־חרדים יש פערים לפי מוצא אתני ורמת דתיות. כך למשל, לפרטים ממוצא מזרחי וליוצאי ברה"מ לשעבר סיכוי גבוה יותר להישאר מאחור ביחס לפרטים ממוצא מעורב וממוצא אשכנזי, ולבוגרי החינוך הממלכתי סיכוי נמוך יותר מבוגרי החינוך הממלכתי־דתי להישאר מאחור. בפערים אלה נתעמק בפרקים הבאים.

פרק 2. מוצא והפערים בסיכוי להישאר מאחור

פערים גדולים בסיכון להישאר מאחור ניכרים בין חרדים, ערבים ויהודים לא־חרדים; עם זאת, גם בין קבוצות בתוך המגזר ניכרת שונות משמעותית בסיכויים של פרטים להישאר מאחור. בתרשים 2 מוצגת ההסתברות של אנשים מכל קבוצת מוצא להישאר מאחור. בציר האופקי מתוארות קבוצות המוצא ובציר האנכי הסיכוי להישאר מאחור (העמודה השמאלית עבור כל קבוצה מציגה את הסיכוי הגולמי – "הסיכוי בפועל"). בתרשים ניתן לראות פערים בתוך קבוצת היהודים הלא־חרדים ובתוך קבוצת הערבים. בעוד 25% מהיהודים האשכנזים הלא־חרדים ממשקי בית מהרבעון התחתון נשארים מאחור, השיעור בקרב בעלי מוצא מעורב עומד על כ־29%, בקרב יוצאי ברה"מ לשעבר כ־30%, ובקרב מזרחים על כ־31%. כמו כן, הסיכוי של ערבים מוסלמים להישאר מאחור הוא 47%, ואילו בקרב ערבים נוצרים הסיכוי עומד על 36%. לבסוף, הסיכוי של חרדים להישאר מאחור הוא 50%.

מספרים אלה מלמדים אותנו על הסיכוי בפועל של פרטים מרקעים שונים להישאר מאחור, עם זאת הם לאו דווקא משקפים היטב את הפער בין הקבוצות. ייתכן שמספרים אלה מסתירים פערים, אם מוצא ומגזר מתואמים עם המאפיינים האחרים המשפיעים על הסיכון להישאר מאחור, למשל מדרג הכנסה בתוך הרבעון התחתון.

כדי לאמוד את גודל הפער בין הקבוצות ולבחון את המובהקות הסטטיסטית שלהם השתמשנו ברגרסיה לוגיסטית. באמצעותה בחנו את השפעת השיוך לקבוצות מוצא על הסיכויים להישאר מאחור, בפיקוח על אחוזון ההכנסה של הורי הפרטים.¹⁷ התוצאה המתקבלת היא יחס הסיכויים להישאר מאחור בין פרטים מרקע כלכלי דומה ממגזר ומוצא שונים.¹⁸ בקרב יהודים לא־חרדים, הסיכויים של אשכנזים להישאר מאחור נמוכים

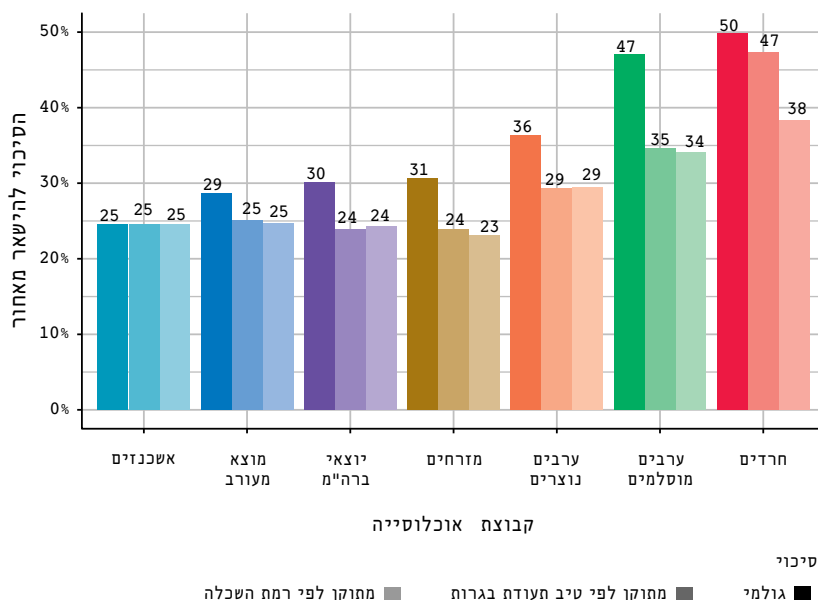
17 ניתן לראות ייצוג גרפי של התוצאות בתרשים 3 (הסמנים האדומים).

18 יחס הסיכויים (odds ratio או יחס מנת הסיכויים) הוא כלי סטטיסטי המאפשר לבחון את הקשר בין שני אירועים. הוא מוגדר כיחס שבין הסיכויים (odds) שמאורע A יתקיים בנוכחות מאורע B ובין הסיכויים של מאורע A להתקיים בהיעדר מאורע B. אפשר להשתמש ביחס הסיכויים כדי לבחון, לדוגמה, את הקשר שבין השתייכות לתנועת נוער ובין השכלה אקדמית. למשל, נניח שבנישוא גרים 400 בוגרי תנועת נוער ו־600 אנשים שלא היו חברים בתנועת נוער; מתוך בוגרי תנועת הנוער, 200 רכשו השכלה גבוהה; ומתוך ה־600 שלא השתייכו לתנועת נוער, 150 רכשו השכלה גבוהה. מכאן שהיחס בקרב בוגרי תנועת הנוער בין אלו שרכשו השכלה גבוהה ואלו שלא הוא 1 ל־1 ואילו בקרב אלו שלא היו חברים בתנועת נוער הוא 1 ל־3. לפיכך יחס הסיכויים הוא 3 (1/0.33). כלומר, הסיכויים של אנשים לרכוש השכלה אקדמית אם היו חברים בתנועת נוער גבוהים פי 3 מהסיכויים של מי שלא השתייכו לתנועת נוער.

ב־19% מאלו של בעלי מוצא מעורב, והסיכויים של מזרחים ויוצאי ברה"מ גבוהים בכ־10%. הסיכויים של ערבים מוסלמים גבוהים פי 1.5 משל ערבים נוצרים (ופי 2.2 משל יהודי לא־חרדי ממוצא מעורב). הסיכויים של חרדים גבוהים פי 2.4 משל יהודים לא־חרדים ממוצא מעורב. כלל הפערים בין הקבוצות המזכרים לעיל מובהקים מבחינה סטטיסטית.¹⁹

תרשים 2

שיעור הנשאים מאחור לפי מוצא, והשיעור בתיקון לרמת ההשכלה

הערה: עבור כל קבוצה, העמודה השמאלית מתארת את הסיכוי של פרט להשתייך לרבעון התחתון בהינתן שהוריו השתייכו לרבעון התחתון; העמודה הימנית מתארת את הסיכוי אם התפלגות רמת ההשכלה (בשלוש קבוצות – אקדמית; בגרות, מקצוע או מה"ט; 12 שנות לימוד או פחות) של הצאצאים בקבוצה הייתה זהה לשל יהודים לא־חרדים אשכנזים.

מקור: עיבוד המחברים לנתוני הלמ"ס.

מנין נובעים פערים אלה בסיכון להישאר מאחור בין קבוצות האוכלוסייה השונות? על מנת לאתר את המקור לפערים, משקלנו מחדש את התפלגות הפרטים בתוך כל קבוצת אוכלוסייה לפי מאפיינים שונים. חישוב זה מאפשר לבחון את הסיכוי שפרט מקבוצה מסוימת יישאר מאחור אם מאפייני הקבוצה היו דומים לאלו של קבוצה אחרת (Bell et al., 2019). לדוגמה, באמצעות ניתוחים מסוג זה אנו יכולים לענות על שאלות כמו: "אם ערבים מוסלמים היו רוכשים השכלה זהה לזו של היהודים האשכנזים, מה היה הסיכוי שיישארו מאחור?"

הגורם הראשון שבחנו כהסבר אפשרי לפערים בין הקבוצות הוא רמת ההשכלה. עבור כל קבוצת אוכלוסייה, העמודה הימנית בתרשים 2 מתארת את הסיכוי שפרט מהקבוצה יישאר מאחור אם רמת ההשכלה של הקבוצה הנתונה הייתה זהה לזו של יהודים אשכנזים לא־חרדים. צמצום ההסתברות למד שחלק גדול מהפערים בין הקבוצות בסיכוי להישאר מאחור מתואם עם רמת ההשכלה. בקרב יהודים לא־חרדים, רמת ההשכלה מסבירה את מלוא הפער בין אשכנזים ליתר קבוצות המוצא. כמו כן, ניתן לייחס להבדלים ברמת ההשכלה 60% מהפער בין אשכנזים וערבים נוצרים, 51% מהפערים בין אשכנזים וערבים מוסלמים, ו־52% מהפער בין חרדים ליהודים לא־חרדים אשכנזים. המשמעות של ממצאים אלה היא שרמת ההשכלה השונה בקרב הקבוצות הללו באוכלוסייה מסבירה חלק גדול מההבדל בסיכון של פרטים מהקבוצות השונות להישאר מאחור.

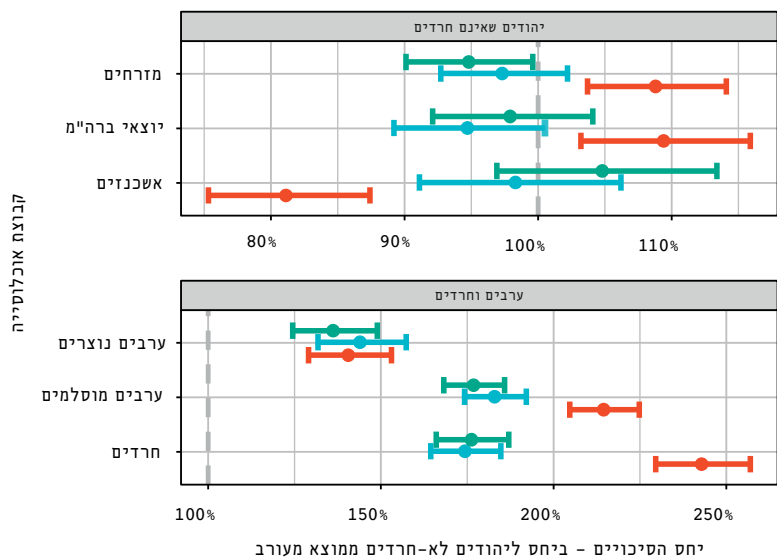
הגורם השני שבחנו הוא טיב תעודת הבגרות. חילקנו את הפרטים במדגם לפי מספר יחידות הלימוד לבגרות במקצועות אנגלית ומתמטיקה והציונים הסופיים שלהם (עובר או לא עובר) ומשקלנו מחדש את קבוצות טיב הבגרות בתוך כל קבוצת מוצא כך שמשקלן יהיה זהה למשקל בקרב אשכנזים. עבור כל קבוצת מוצא, תוצאות הניתוח מוצגות בעמודה האמצעית בתרשים 2. ניתן לראות שתוצאות ניתוח זה זהות לניתוח הקודם – כלומר, אנו למדים שניתן לייחס את הפערים בהסתברות להישאר מאחור לרמת ההשכלה כבר בתיכון. ממצא זה עולה שיתכן שהפערים בין הקבוצות אינם נובעים מהחלטות הפרטים בבגרות אם ומה ללמוד, אלא כבר מנקודת היציאה השונה שלהם ממערכת החינוך התיכונית.

כדי לבחון ממצאים אלה בצורה שיטתית יותר השתמשנו ברגרסיה לוגיסטית. שיטת ניתוח זו מאפשרת לנו לבחון את מידת המובהקות הסטטיסטית של הפערים בין קבוצות

המוצא כאשר אנו מפקחים על משתנים נוספים. כלומר, באמצעות הרגרסיה אנו יכולים לבחון אם קיים פער בסיכויים להישאר מאחור בין אנשים משתי קבוצות אוכלוסייה שונות כאשר משתנים אחרים (למשל, רמת השכלה) קבועים וזהים. אמדנו את הרגרסיה שלוש פעמים: (I) כשפיקחנו על אחוזון ההכנסה של ההורים בלבד; (II) כשפיקחנו גם על טיב תעודת הבגרות של הפרטים; לבסוף, (III) כשפיקחנו גם על רמת ההשכלה הסופית של הפרטים.²⁰

מתוצאות הרגרסיה חילצנו את יחס הסיכויים של פרטים מקבוצות מוצא שונות להישאר מאחור לעומת יהודים לא־חרדים ממוצא מעורב. תוצאות הניתוח מוצגות בתרשים 3, הנקודות מסמנות את יחס הסיכויים, הקווים לידן מסמנים את רווח בר הסמך ברמת ביטחון של 95%, וצבעי הסמנים מסמנים את המשתנים המפקחים שכללנו באמידה. אם אין פער בין הקבוצות, יחס הסיכויים שווה ל־100%; אם הסיכויים של יהודים לא־חרדים ממוצא מעורב להישאר מאחור גבוהים (נמוכים) משל הקבוצה הנבחנת, יחס הסיכויים יהיה קטן (גדול) מ־100%. כמו כן, אם רווח בר הסמך חותך את 100%, הפער בין הקבוצות אינו מובהק סטטיסטית. לדוגמה, ניתן לראות בתרשים שבגרסיה שבה כללנו את אחוזון הכנסת ההורים ואת טיב תעודות הבגרות כמשתנים מפקחים, הסיכויים של מזרחים להישאר מאחור נמוכים מהסיכויים של יהודים לא־חרדים ממוצא מעורב, אבל הפער אינו מובהק (הנקודה בצבע תכלת משמאל ל־100%, אך רווח בר הסמך כולל אותו).

תרשים 3 פערים בסיכויים להישאר מאחור בין קבוצות מוצא

משתנים מפקחים

- מדרג הכנסת הורים
- מדרג הכנסת הורים וטיב בגרות
- מדרג הכנסת הורים, טיב בגרות ורמת השכלה

מקור: עיבוד המחברים לנחוני הל"מ"ס.

כפי שתיארנו, כאשר מפקחים על מדרג ההכנסה של ההורים בלבד, ניתן לזהות פערים מובהקים ומשמעותיים בין קבוצות המוצא. עם זאת, כאשר מפקחים על טיב תעודת הבגרות של הפרטים, פערים אלה מצטמצמים מאוד ואף אינם מובהקים בקרב קבוצות היהודים הלא-חרדים. כפי שניתן לראות, פיקוח על רמת ההשכלה הסופית של הפרטים

אינו משנה את הממצאים.²¹ מכאן עולה שהפערים בין הקבוצות בסיכויים להישאר מאחור מתואמים עם מאפיינים שאפשר לזהות כבר בהיותם תלמידים במערכת החינוך. ממצא זה משמעותי כיוון שהוא מלמד שמערכת החינוך אינה סוגרת את הפערים בין קבוצות המוצא השונות בסיכוייהן לחוות תקיעות כלכלית. ממצא זה שונה ומשלים לממצאים של מחקרי מוביליות קודמים, שהראו שרכישת השכלה גבוהה איכותית היא בעלת השפעה מכרעת על הסיכויים של צאצאים להורים מרקע חלש "לקפוץ" לרבעון ההכנסה העליון.

אף שתוצאות אלה מראות כי להשכלה גבוהה אין חלק מהותי בהיווצרות הפערים בין קבוצות המוצא, הן אינן מבטלות את החשיבות של השכלה גבוהה ליציאה ממעגל העוני. השכלה גבוהה כשלעצמה כן מתואמת עם סיכוי נמוך להישאר מאחור. לדוגמה, לבעלי תואר STEM מאוניברסיטה יש סיכוי קטן פי 3.4 להישאר מאחור לעומת אנשים עם תעודת בגרות בלבד, גם כאשר יתר המאפיינים שלהם זהים (כולל טיב תעודת הבגרות). יותר מכך, גם בלוגרי תארים עם תנאי קבלה מאפשרים²² סיכויים נמוכים פי 2.4 להישאר מאחור.²³

21 ברגרסיות שאינן מוצגת כאן פיקחנו גם על זרם החינוך של הפרטים כאשר למדו בחינוך, ופיקוח זה לא שינה את התוצאות באופן משמעותי. בנוסף, בגלל המתאם הגבוה בין חרדים וזרם החינוך החרדי וערבים וזרם החינוך הערבי, ישנו קושי לפרש את המקדמים של קבוצות מוצא אלה. לכן בחרנו שלא לכלול ניתוח זה במחקר.

22 תארים מאוניברסיטאות שלבוגריהן ציון פסיכומטרי ממוצע נמוך מ־600 ותארים ממכללות שלבוגריהן ציון ממוצע נמוך מ־550 הוגדרו כתארים עם תנאי קבלה מאפשרים.

23 כמו כן, ככלל לאומדים של מקדמי משתני ההשכלה מובהקות סטטיסטית ברמת ביטחון של 95%, ומבחני F מלמדים שיש ערך להוספת משתני ההשכלה למשוואות הרגרסיה.

פרק 3. פערים בין זרמי חינוך ובתי ספר

החינוך הפורמלי בישראל מחולק לפי כמה מאפיינים. שניים מהמאפיינים המרכזיים הם מגזר – יהודי וערבי (קיימת גם חלוקה נוספת של בתי הספר הערביים); וסוג פיקוח – ממלכתי, ממלכתי-חרדי, וממלכתי-חרדי ואחר (קופ, 2002, 110–114).²⁴ ארבעת זרמי החינוך המוכרים בשיח הציבורי הם שילוב של שני המאפיינים: הזרם הערבי (בפיקוח ממלכתי), הזרם החרדי (הכולל בתוכו בעיקר את בתי הספר המוכרים ומוסדות הפטור), הזרם הממלכתי-דתי והזרם הממלכתי.²⁵ רוב מוחלט מהתלמידים מהמגזר הערבי והחרדי לומדים במוסדות מהזרם הערבי והחרדי בהתאמה, ואילו לרבים מהציבור היהודי הלא-חרדי מתאפשרת "בחירה" בין שני הזרמים הנותרים. אך שמאפייני התלמידים בזרם הממלכתי והממלכתי-דתי שונים – השוני הבולט ביותר הוא רמת דתיות – ההדרכה והפיקוח הפדגוגי על מוסדות חינוך אלו אחידים, למעט בנוגע לאופיים הדתי. כמו כן, התלמידים בשני הזרמים מחויבים ללמוד מקצועות ליבה משותפים (זרד, 2024).

למרות המשותף לשני הזרמים היהודים הלא-חרדיים, קיים פער משמעותי בין בוגרי הזרמים מרקע כלכלי חלש בסיכון להשתייך לרבעון ההכנסה התחתון. בחינוך הממלכתי 26.8% מהגברים ו-28.8% מהנשים שהוריהם השתייכו לרבעון ההכנסה התחתון נשארים מאחור, בעוד בחינוך הממלכתי-דתי השיעורים הם 32.1% ו-32.9% בקרב גברים ונשים, בהתאמה.²⁶ לנשים שלמדו בחינוך הממלכתי-דתי סיכויים גבוהים

24 משום שרוב מוחלט של תלמידי החינוך הערבי והחרדי הם ערבים וחרדים, אנו לא יכולים במסגרת המחקר להפריד בין השפעת זרמי החינוך ליחס המאפיינים של פרטים ממגזרים אלה. לכן, בניתוח השפעת זרמי החינוך המייחסנו לזרמי החינוך היהודים הלא-חרדיים בלבד.

25 הפיקוח הממלכתי-חרדי החל משנת הלימודים תשע"ד (2013/14), כך שאין פרטים הנכללים באוכלוסיית המחקר שלמדו במוסדותיו. גם כיום בזרם לומדים רק מיעוט קטן מהחרדים, בשנת 2022 למדו בו כ-4% מהתלמידים בחינוך החרדי היסודי (זוסמן וזופניק, 2024).

26 השיעורים חושבו לפי דירוג נפרד של הכנסות הנשים והגברים. השיעורים המחושבים על פי דירוג הכנסה יחיד הם: 18.4% ו-38.3% בקרב גברים ונשים שלמדו בחינוך הממלכתי; ו-23.1% ו-42.7% בקרב גברים ונשים שלמדו בחינוך הממלכתי-דתי.

פי 1.2 להישאר מאחור ביחס לבוגרת החינוך הממלכתי, ולגברים סיכויים גבוהים פי 1.3 להישאר מאחור.²⁷ מדובר בפערים גדולים.

האם הפערים הללו מוסברים על ידי מאפייני התלמידים בשתי מערכות החינוך? כדי לענות על שאלה זו ולבחון את הגורמים שעשויים להסביר את הפערים, הרצנו סדרה של רגרסיות לוגיסטיות שבאמצעותן בחנו את גודל הפערים בין גברים לנשים (מרקע כלכלי חלש) כאשר נוספים משתנים מפקחים למודל (בדומה לשיטת הניתוח של Chetty ואחרים, 2020). ניתוח זה מאפשר לנו לבחון את גודל הפער בין בוגרי ובוגרות מערכות החינוך כאשר משווים בין פרטים עם מאפיינים דומים.

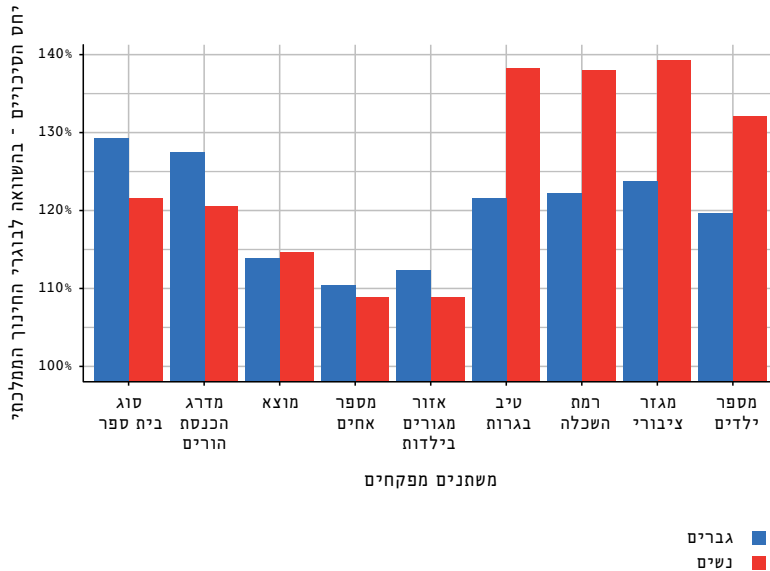
כל עמודה בתרשים 4 מתארת את יחס הסיכויים בין בוגרי ובוגרות החינוך הממלכתי־דתי שהוריהם השתייכו לרבעון ההכנסה התחתון להישאר מאחור, לבין בוגרי ובוגרות החינוך הממלכתי. העמודה השמאלית ביותר מציגה תוצאות מרגרסיות לוגיסטיות נפרדות לגברים ולנשים, כאשר אין משתנים מפקחים נוספים (כלומר, עמודה זו משקפת את הפער הגולמי בין זרמי החינוך בקרב הבוגרות והבוגרים). כל יתר העמודות מציגות תוצאות מרגרסיות שבהן פיקחנו על המשתנה המצוין בציר האופקי נוסף על המשתנים המצוינים לשמאלו. כך למשל, זוג העמודות השניות משמאל מציגות תוצאות מרגרסיות שבהן פיקחנו על אחוזון הכנסת ההורים. זוג העמודות הבאות מימין מציגות תוצאות מרגרסיות שבהן פיקחנו על אחוזון הכנסת הורים ומוצא.²⁸

27 גודל הפער חושב באמצעות רגרסיות לוגיסטיות, אחת לגברים ואחת לנשים, בהן המשתנה המוסבר היה השתייכות לרבעון התחתון (בהתבסס על מדרג הכנסה נפרד לגברים ונשים) והמשתנה המסביר היה זרם החינוך של התיכון שבו למדו הפרטים. המדגם כלל רק אנשים שהוריהם השתייכו לרבעון ההכנסה התחתון. תוצאה זו מוצגת בעמודה השמאלית ביותר של תרשים 4.

28 פירוט על הרגרסיה ודיווח התוצאות במלואן מובאים בנספח 3.

תרשים 4

הסיכויים להישאר מאחור של בוגרי הזרם הממלכתי-דתי ביחס לבוגרי הזרם הממלכתי, לפי מגדר

הערות:

1. כל עמודה מייצגת חוצאה מרגרסיה שבה פיקחנו על המשתנה שמצוין מתחת לעמודה ומעל כל העמודות שמשמאלו. צבע העמודות מחאר את מין הפרטים שנכללו במדגם הרגרסיה.
 2. הציר האנכי = יחס הסיכויים להישאר מאחור של בוגרי או בגרות הזרם הממלכתי-דתי שהוריהם השתייכו לרבעון ההכנסה התחתון ובין בוגרי או בגרות הזרם הממלכתי שהוריהם השתייכו לרבעון ההכנסה התחתון.
 3. תוצאות מלאות של הרגרסיות מדווחות בנספח 3.
- מקור: עיבוד המחברים לנתוני הלמ"ס.

המשתנים הראשונים שפיקחנו עליהם הם רקע כלכלי (בתוך הרבעון התחתון) ומאפיינים דמוגרפיים.²⁹ כאשר מפקחים על אחוזון ההכנסה של הורי הפרטים, הפער קטן רק

29 ככלל הוספנו משתנים מפקחים לפי "סדר כרונולוגי" בחיי הפרט, קודם משתנים שהפרט לא בוחר ולאחר מכן משתנים שהפרט כן "בוחר".

במעט: אף שיש מתאם בין רקע כלכלי בתוך הרבעון התחתון והסיכוי להישאר מאחור, אין הבדלים גדולים בין הקבוצות מבחינת רקע כלכלי. כאשר מפקחים על מוצא הפרטים, מספר האחים ואזור מגורים בילדות הפערים מצטמצמים – הסיכויים של נשים שלמדו בתיכון ממלכתי־דתי להישאר מאחור גבוהים ב־9% ביחס לנשים שלמדו בתיכון ממלכתי, והסיכויים של גברים גבוהים ב־12% ביחס לגברים שלמדו בתיכון ממלכתי. ממצאים אלה מצביעים על כך שהקשר בין זרם החינוך לבין הסיכוי להישאר מאחור מתואמים עם משתני הרקע שבחנו; כאשר מפקחים על משתנים אלה, האפקט הנאמד של זרם החינוך קטן.

המשתנים הבאים שפיקחנו עליהם בניתוח הם משתני "בחירה", כלומר כאלו שלפרטים עצמם יש יכולת להשפיע עליהם (בשונה ממשתנים חיצוניים כמו גיל או מוצא). למשל, כאשר אנו מפקחים בניתוח גם על טיב תעודת הבגרות, אנו רואים שהפער בין בוגרי ובוגרת הזרם הממלכתי־דתי ובוגרי ובוגרות הזרם הממלכתי גדל מאוד. כלומר, כשאנו משווים בין פרטים שהרקע שלהם דומה וגם סוג הלימודים שרכשו (מבחינת יחידות לימוד וציונים באנגלית ובמתמטיקה), אנו מגלים שלאנשים שלמדו בחינוך הממלכתי־דתי סיכוי גבוהה בהרבה להישאר מאחור.

פיקוח גם על רמת ההשכלה הסופית וגם על תעסוקה במגזר הציבורי לא מוסיף להסבר הפער בין הבוגרות והבוגרים של זרמי החינוך מרקע כלכלי חלש. הוספת מספר הילדים (של התלמידים כשבגרו) כמשתנה מפקח מצמצמת במעט את הפערים, אך אלו נשארים גבוהים. לבסוף, כאמור, בפיקוח על כלל המשתנים, הסיכויים של בוגרות החינוך הממלכתי־דתי להישאר מאחור גבוהים פי 1.3 משל בוגרות החינוך הממלכתי, והסיכויים של בוגרי החינוך הממלכתי־דתי להישאר מאחור גבוהים פי 1.2. בכל הניתוחים הפער בין הפרטים נשאר מובהק מבחינה סטטיסטית.

הסיבה שהפערים גדלים כאשר מפקחים על טיב הבגרות קשורה בהתפלגות התלמידים בין יחידות הלימוד ובסיכויים של תלמידים מרקע כלכלי חלש להישאר מאחור בהינתן טיב הבגרות שלהם. מבחינת התפלגות התלמידים בין יחידות הלימוד, אנו מוצאים כי בחינוך הממלכתי־דתי שיעור גבוה יותר של תלמידים מרקע כלכלי חלש משלימים את החובות במקצועות אנגלית ובמתמטיקה ביחס לשיעור בקרב תלמידי החינוך הממלכתי. עם זאת, כאשר משווים בין בוגרים עם תעודות בגרות זהות (מבחינת יח"ל באנגלית ובמתמטיקה), מוצאים שהסיכויים של פרטים מרקע כלכלי חלש שלמדו בממלכתי־דתי

להישאר מאחור כמעט תמיד גבוהים יותר משל בוגרי החינוך הממלכתי (ראו תרשים 5 בנספח 3 לדיווח מלא של קשרים אלה).³⁰

שתי השערות עשויות להסביר את הפער בין בוגרי החינוך הממלכתי לבין בוגרי הממלכתי-דתי בקרב פרטים מרקע כלכלי חלש: איכות החינוך עצמו או אורח החיים השונה. מכיוון שהפערים גדלים דווקא כאשר אנו מפקחים על מספר היחידות בבגרות, ניתן לחשוב שאולי ישנו הבדל באיכות הלמידה בזרמי החינוך השונים. עם זאת, מצאנו כי התפלגות הציונים, בהינתן מספר יחידות הלימוד, כמעט זהה לחלוטין בין בוגרי הזרמים השונים. על כן, לא סביר שהשערה זו מסבירה את הפער בתקיעות הכלכלית בין בוגרי הזרם הממלכתי והממלכתי-דתי.³¹

גורם אחר שעשוי להסביר את הפער הוא אורח החיים. ייתכן שאיכות הלמידה בזרמי החינוך זהה לחלוטין, אך מסיבות הקשורות באורח החיים של הבוגרים – למשל, שעות עבודה ארוכות – הסיכויים של אנשים מרקע כלכלי חלש שלמדו בתיכונים ממלכתיים-דתיים להישאר מאחור גבוהים ממקביליהם בחינוך הממלכתי.³² הפרשנות לממצא זה נותרת פתוחה: ייתכן שנסיבות אלה הם סיבתיות, כלומר אילו נשים וגברים אלו היו לומדים בחינוך הממלכתי, הסיכויים שלהם להישאר מאחור היה נמוכים יותר. אך ייתכן גם שמלכתחילה אנשים שלומדים בזרם הממלכתי-דתי הם בעלי סיכויים נמוכים יותר להתקדם כלכלית מסיבות שאנו לא מזהים בנתונים העומדים לרשותנו.

30 נוסף לשינוי ביחס הסיכויים אנו רואים שהוספה של טיב תעודת הבגרות מגדילה מאוד את היכולת לחזות אם הפרט יישאר מאחור (כפי שבא לידי ביטוי ב-Mcfadden's R², ראו נספח 3), במיוחד עבור נשים. כלומר, טיב תעודת בגרות הוא מרכיב מהותי בסיכוי של פרט להישאר מאחור. זאת, יחד עם הקשר המורכב בין טיב תעודת הבגרות, הסיכוי להישאר מאחור וזרם חינוך מביאים לתוצאה הנ"ל.

31 אנו מניחים שבחינות הבגרות מייצגות מדד לאיכות הלמידה. מבחני הישגים לאורך השנים כן הצביעו על פערים בין התלמידים אך פער זה הצטמצם עם השנים (בלס, 2020). עם זאת, במבחני פיז"א האחרונים שנערכו ב-2022 בקרב תלמידים בני 15 נמצאו פערים בין תלמידים בחינוך הממלכתי והממלכתי-דתי, גדולים יותר בקרב בנות מאשר בקרב גברים (ראמ"ה, 2022, עמ' 30).

32 אכן כשבדקנו את היקף שעות העבודה לפי רמת דחיות, בדיקה המתאפשרת באמצעות נחוני סכ"א של הלמ"ס (2019), מצאנו שגברים ונשים חילונים, בעלי אורח חיים מעורב ומסורתיים דיווחו שעבדו בממוצע 43 ו-36 שעות, בהתאמה. לעומתם, גברים דתיים ודתיים מאוד עבדו 41 שעות, ונשים דתיות ודחיות מאוד עבדו 34 ו-31 שעות, בהתאמה (גברים ונשים חרדים עבדו 37 ו-30 שעות, בהתאמה).

בתי ספר והסיכוי להישאר מאחור

נוסף על בחינת הסיכוי להישאר מאחור בכל זרם חינוך, בחנו את מידת השונות גם ברמת בתי הספר. הפרטים המרכיבים את המדגם במחקר זה למדו ב־2,188 תיכונים, ולכל התיכונים שבהם למדו יותר מ־50 פרטים שהוריהם השתייכו לרבעון ההכנסה התחתון בנינו מדד סיכון הישארות מאחור:³³ בכל תיכון בדקנו את הסיכוי של פרטים מהרבעון התחתון להישאר מאחור, לאחר שפיקחנו על אחוזון הכנסות ההורים.³⁴ המדד אפשר לנו לבחון באילו בתי ספר לפרטים מרקע כלכלי חלש סיכון גבוה יותר להישאר מאחור.

באמצעות המדד התאפשר לנו לבחון בתי ספר ספציפיים. למשל, למדנו כי שני בתי הספר שבהם הסיכון הגבוה ביותר להישאר מאחור הם תיכונים בפיקוח ממלכתי־ערבי בצפון, ושני בתי הספר שבהם הסיכון הנמוך ביותר הם תיכון ממלכתי־דתי ותיכון ממלכתי במרכז. אך מאפייני בתי הספר ומידת ההצלחה של התלמידים עשויים להשתנות עם הזמן, ולכן ישנו קושי לתרגם ממצאים אלה למסקנות רלוונטיות למדיניות, בהינתן פרק הזמן שחלף מאז הנתונים שניתחנו נאספו. במקום זאת, אנו יכולים לבחון את מידת המתאם בין מדד ההישארות מאחור למאפיינים שונים של בתי הספר, וסביר להניח כי קשרים אלה ברי־קיימא ורלוונטיים גם כיום.

אחד המאפיינים המעניינים ביותר לבחינה הוא מדד הטיפוח של בתי הספר. מדד הטיפוח הוא כלי שבעזרתו משרד החינוך מדרג בתי ספר (ותלמידים) בהתאם לרמת היכולת שלהם לעמוד במטלות לימודיות וחינוכיות על סמך נתוני הרקע החברתיים־כלכליים שלהם. כמו כן, המדד הוא כלי מרכזי של המשרד לשם קביעת תקצוב בתי ספר (יסודיים וחסרי־ביניים) (איילון ואחרים, 2019, עמ' 96).³⁵ עד כמה עומד מדד זה במתאם לנתונים לגבי הנשאים מאחור?

33 כתוצאה מהגבלת הגודל, המדד חושב עבור 513 בתי ספר. הגבלת בתי הספר לפי מספר התצפיות "מגן" על המדד מפני רעש: פרטים שאינם מייצגים, טעויות מדידה וכדומה.

34 עשינו זאת באמצעות אמידת רגרסיה לינארית על מדגם שכלל רק את תלמידי בית הספר שהוריהם השתייכו לרבעון התחתון עבור כל בית ספר. המשתנה המוסבר ברגרסיה היה השתייכות לרבעון התחתון בבגרות, והמשתנה המסביר היה מדרג הכנסת ההורים (בפולינום מדרגה שנייה). השתמשנו במקדמים שאמדנו כדי לחשב את הסיכוי הממוצע להישאר מאחור עבור פרטים שהוריהם השתייכו לאחוזני הכנסה 1 עד 25.

35 מ־2008 משרד החינוך עושה שימוש במדד שטראוס. המדד מחושב ברמת התלמיד, אבל השימוש בו הוא ברמת בית הספר (ציון ממוצע של התלמידים במוסד). ארבעת מרכיבי המדד הם השכלת ההורה המשכיל ביותר (40%), רמת ההכנסה של המשפחה (20%), פריפריאליות בית הספר (20%) ושילוב של

התשובה היא שהמתאם גבוה מאוד. אנו מוצאים מתאם מובהק ושלילי בין מדד הטיפוח (ציון גבוה במדד מייצג מוסד חזק יותר) לבין הסיכוי להישאר מאחור. עלייה של עשירון במדד הטיפוח מתואמת עם ירידה של 6 נקודות אחוז בסיכוי להישאר מאחור (15% מהסיכוי הממוצע של בתי הספר), והשונות במדד הטיפוח מסבירה 37% מהשונות בסיכוי להישאר מאחור (R^2).³⁶ נראה אם כן שמדד זה של משרד החינוך משקף טוב את הקשיים שעיתם מתמודדים בתי הספר השונים.

בנוסף, בחנו את המתאם בין מדד ההישארות מאחור עם מאפיינים אחרים של בתי ספר. בחינה זו מאפשרת לזהות את המאפיינים, המדידים והנציפים כבר בעת הלימודים, שיכולים לשמש תמרור אזהרה לגבי סיכויי תלמידים מרקע חלש להישאר מאחור.³⁷ בתרשים 5 ניתן לראות את מידת המתאם של כמה מאפיינים של בתי ספר עם הסיכוי להישאר מאחור ברמת התיכון. בציר האנכי מתוארים מאפיינים של בתי הספר, ובציר האופקי מתואר המתאם הדו-כיווני עם הסיכוי להישאר מאחור. הנקודה מסמנת את המתאם (בערך מוחלט), והקווים סביבה את רווח בר הסמך ברמת ביטחון של 95%. כיוון המתאם מסומן בשם המאפיין. ככל שהמתאם קרוב לאחד או למינוס אחד כך המתאם הלינארי בין שני המשתנים חזק יותר (אם המתאם חיובי העלייה במשתנה הראשון מתואמת עם עלייה במשתנה השני, אם המתאם שלילי עלייה במשתנה הראשון מתואמת עם ירידה במשתנה השני). למשל, ניתן לראות שלמדד הטיפוח, בשורה השנייה מלמעלה, מתאם שלילי ומובהק (-0.61) עם הסיכוי להישאר מאחור. מממצא זה אנו למדים שבבתי ספר עם ציוני טיפוח גבוהים יותר, הסיכויים להישאר מאחור של תלמידים מרקע כלכלי חלש נמוכים יותר.

הגירה ממדינת מוצא שנחשבת ארץ מצוקה (20%). לאחר חישוב ציון טיפוח עבור כל תלמיד, התלמידים מחולקים לעשרוני טיפוח (ברמה הלאומית), ציון הטיפוח של בתי הספר הוא עשירון הטיפוח הממוצע של התלמידים הלומדים בו (משרד החינוך, 2007; משרד החינוך, ללא תאריך). אופן החישוב המדויק של המדד אינו מפורסם ואין ברשותנו את ציוני המדד עבור המוסדות בשנים הרלוונטיות למחקר.

36 תוצאות מרגרסיה לינארית בה המשתנה המוסבר היה הסיכוי להישאר מאחור והמשתנה המסביר היה מדד הטיפוח, התצפיות הן בתי ספר תיכון (סה"כ 512 תלמידים). משום שאין ברשותנו את ציוני מדד הטיפוח חישובנו בעצמנו את ציוני הטיפוח של התלמידים כסכום של הגורמים הבאים:

0.4 אם לאחד מהורי התלמיד תואר אקדמי

0.2 כפול מדרג ההכנסה של ההורים חלקי 100

0.2 כפול התאמת המרחק של בית הספר מעיר מרכזית (תל אביב, חיפה וירושלים). בהתאם לשיטת

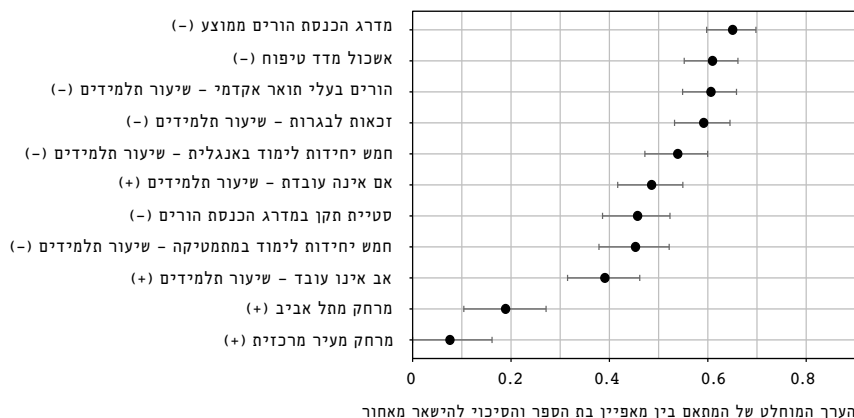
משרד החינוך לקנה מידה של 0 עד 1 באופן יחסי

0.2 אם התלמיד מהגר/עולה

37 המתאם שחישובנו אינו מתאם סיבתי, עם זאת ממצאים אלה יכולים להכווין מחקרי המשך הבוחנים את ההשפעה הסיבתית של מאפייני בתי ספר על מוביליות בין-דורית.

תרשים 5

הקשר בין מאפייני בתי הספר והסיכוי להישאר מאחור

הערה: מתאם דו־כיווני (Pearson) של מאפייני בתי הספר (בציר האנכי) עם מדד ההישארות מאחור. המתאמים עם משתני הכנסת הורים, תעסוקת הורים ושיעור זכאות לבגרות חושבו על בסיס 514 תצפיות (תיכונים), המתאמים עם מדד טיפוח מרחק מעיר מרכזית ומרחק מתל אביב חושבו על בסיס 512 תצפיות, והמתאמים עם שיעור התלמידים שלמדו 5 יחידות לימוד במתמטיקה ובאנגלית לבגרות מבוססים על 478 תצפיות. תלמידים עם הורים משכילים הם תלמידים שלפחות לאחד מהוריהם תואר אקדמי. מקור: עיבוד המחברים לנחוני הל"ס.

מהתרשים עולה שברמת בית הספר למדרג הכנסת ההורים הממוצע ולשיעור התלמידים עם הורים משכילים מתאם שלילי גבוה עם הסיכוי להישאר מאחור. כלומר, הסיכוי של תלמידים מרקע כלכלי חלש להצליח גבוה יותר כאשר הם בסביבת תלמידים מרקע חזק יותר. עדות נוספת לכך היא המתאם השלילי של השונות בהכנסת הורים. ממצא זה משקף שלתלמידים מרקע כלכלי חלש שלומדים בסביבה מגוונת יותר מבחינה כלכלית יש סיכון נמוך יותר להישאר מאחור מאשר לתלמידים שלמדו עם יותר תלמידים מרקע כלכלי דומה. לשיעור האימהות והאבות שאינם עובדים מתאם חיובי עם הסיכון להישאר מאחור, כלומר עלייה בשיעור ההורים שאינם עובדים בסביבת תלמידים מרקע כלכלי חלש מתואמת עם עלייה בשיעור הנשאים מאחור.

לעומת זאת, מאפייני הפריפריאליות של בית הספר – מרחק מעיר מרכזית ומרחק מתל אביב – אינם מתואמים, לפחות לא בצורה לינארית, עם מידת סיכון ההישארות מאחור של התלמידים בבתי הספר. כלומר, אנו לא מזהים קשר בין מידת הפריפריאליות הגיאוגרפית של בתי ספר ובין מידת האי־הצלחה של התלמידים. אך לשיעור התלמידים הלומדים חמש יחידות לימוד במתמטיקה ובאנגלית מתאם שלילי עם הישארות מאחור. כך שבממוצע, מצבם של תלמידים מרקע כלכלי חלש טוב יותר כאשר יש בסביבתם יותר תלמידים שלומדים חמש יחידות לימוד לבגרות במקצועות אלה. עם זאת, יש לזכור שבניתוח זה אנו בוחנים מתאם דו־כיווני, וייתכן שממצא זה מוסבר על ידי הימצאות תלמידים מרקע כלכלי חזק יותר בסביבת התלמידים.

פרק 4. היבטים גיאוגרפיים של הישגות מאחור

מהי ההשפעה של היישוב שבו גדל אדם מרקע כלכלי חלש על הסיכוי שלו להישאר מאחור? כדי לבחון את ההיבטים הגיאוגרפיים של הישגות מאחור חישבנו את הסיכוי הממוצע של פרט מרקע כלכלי חלש להישאר מאחור בנפרד לכל יישוב. ספציפית, עבור כל יישוב עם יותר מ-100 צאצאים להורים מהרבעון התחתון אמדנו בנפרד את משוואת הרגרסיה הבאה:³⁸

$$y_{iv} = \alpha_v + f(\text{ParentRank}_{iv}, \beta_v) + \epsilon_{iv}$$

כאשר i מסמן פרט ו- v מסמן יישוב, y_{iv} הוא משתנה בינארי שמקבל את הערך אחד אם הפרט נשאר מאחור ואפס אחרת, α_v הוא הסיכוי של פרט מהיישוב שהוריו השתייכו לאחוזון התחתון להישאר מאחור ו- $f(\text{ParentRank}_{iv}, \beta_v)$ הוא פולינום מדרגה שנייה של אחוזון הכנסת ההורים של הפרט, כאשר β_v הוא וקטור המקדמים המותאם. באמצעות α_v ו- $f(\text{ParentRank}_{iv}, \beta_v)$ אנו יכולים לחשב את הסיכוי הממוצע של פרט שהוריו השתייכו לרבעון התחתון להישאר מאחור, אם היה גר ביישוב (בנטרול של התפלגות ההכנסות הספציפיות ביישוב).³⁹

המדד היישובי להישגות מאחור מוצג במפה בתרשים 6, ובלוח 9 בנספח 4. ניתן לראות שביישובים בצפון הארץ, ובפרט ביישובים הערביים סביב נצרת, הסיכוי להישאר מאחור הוא הגבוה ביותר. לעומת זאת, בערי המרכז הסיכוי להישאר מאחור הוא הנמוך ביותר – בראש העין והוד השרון הסיכוי הנמוך ביותר להישאר מאחור. מבין הערים הגדולות ניתן לראות שבתל אביב, חיפה ובאר שבע לאנשים שהוריהם השתייכו לרבעון התחתון סיכוי של 36%, 38% ו-36% (בהתאמה) להישאר מאחור. לעומת זאת, בירושלים הסיכוי גבוה יותר ועומד על 46%.

38 המדגם בכל יישוב כלל רק את הפרטים שהוריהם השתייכו לרבעון התחתון.

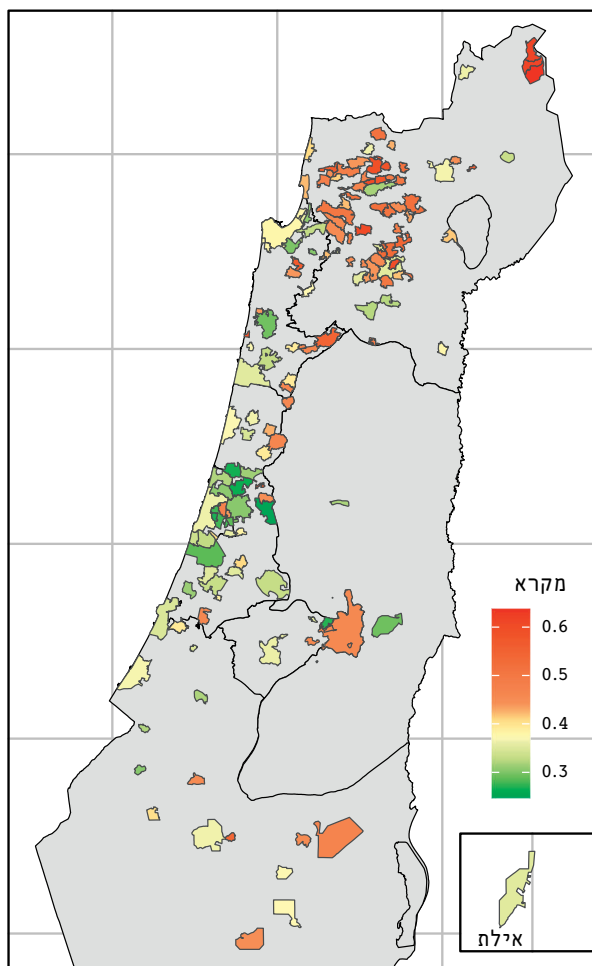
39 אנו לא כוללים משתנים מפקחים, כגון השכלה, כדי שהסיכוי המחושב יהווה את המצב בפועל ביישוב ולא אומדן היפותטי.

סיכויי ההישארות מאחור בכל יישוב מלמדים אותנו על רמת המוביליות ביישובים בנקודת זמן מסוימת. עם זאת, אנו יכולים לבחון את מידת המתאם בין מדד ההישארות מאחור למאפיינים השונים של היישובים כדי לנסות לאפיין את היישובים שבהם מידת האי-מוביליות נמוכה יותר, כלומר שפחות אנשים מרקע כלכלי חלש נשארים בהם מאחור.⁴⁰ אומנם המתאמים הללו אינם סיבתיים, אך הם יכולים ללמד אותנו על מאפייני היישובים בזמן שהפרטים גדלו בהם ולסייע לנו להבין היכן כדאי למקד מאמץ במחקרי המשך.

בחנו סוגים אחדים של מאפיינים מהשנים שבהן הנשים והגברים במדגם היו ילדים או בני נוער. בחנו את מאפייני היישוב באופן כללי ולא מאפיינים של הפרטים במדגם או של הוריהם. חלק מהמשתנים חושבו על בסיס מפקד האוכלוסין של שנת 1983 וחלק נלקחו מקובץ הרשויות המקומיות 1999 (מדד הפריפריאליות והמרחק מתל אביב עדכניים ל-2004, ונלקחו מקובץ הרשויות 2007). עבור כל משתנה חישבנו את המתאם עם מדד ההישארות מאחור בנפרד. מתאם חיובי גבוה מלמד על קשר חזק ועולה, מתאם שלילי גבוה מלמד על קשר חזק ויורד, ומתאם קרוב לאפס מלמד על היעדר קשר בין שני המשתנים. למשל, למשתנה מרחק מתל אביב מתאם חיובי גבוה עם הישארות מאחור. זאת אומרת, ביישובים רחוקים יותר מתל אביב שיעור האנשים מרקע כלכלי חלש שנשארים מאחור גבוה יותר מהשיעור ביישובים הקרובים יותר לתל אביב.

40 ניתוח זה דומה מבחינה מתודולוגית לניתוח שערכו בץ וקריל (2022, עמ' 25-23). המדד שעבורו הם בדקו את המתאם עם מאפייני היישובים הוא האחוזון החזוי של צאצאי הרבעון התחתון - מדד של מוביליות כלפי מעלה, מוצג בלוח 9 בנספח 4. בין המדדים מתאם גבוה ושלילי של -0.73.

תרשים 6 הסיכוי להישאר מאחור, לפי יישוב

מקור: עיבוד המחברים לנחוניי הלמ"ס.

תוצאות הניתוח מוצגות בתרשים 7 (לשם השוואה עם בץ וקריל, 2022, מוצגות תוצאות עבור יישובים יהודים לא־חרדיים בלבד), בציר האנכי מופיעים מאפייני היישובים ובציר

האופקי מידת המתאם בערך מוחלט (מסומן בנקודות) ורווח בר סמך ברמת ביטחון של 95% (מסומן בקווים). הכיוון של המתאמים מצוין על יד כל שם של משתנה. לדוגמה, ניתן לראות שהמשתנה העליון הוא אשכול חברתי-כלכלי.⁴¹ המתאם של אשכול חברתי-כלכלי עם הסיכוי להישאר מאחור ביישוב הוא שלילי וגבוה. מכאן, שככל שיישוב שייך לאשכול גבוה יותר (רמה חברתית-כלכלית גבוהה יותר של התושבים) כך הסיכויים של ילדים מרקע כלכלי חלש שגדלו בו להישאר מאחור נמוכים יותר.

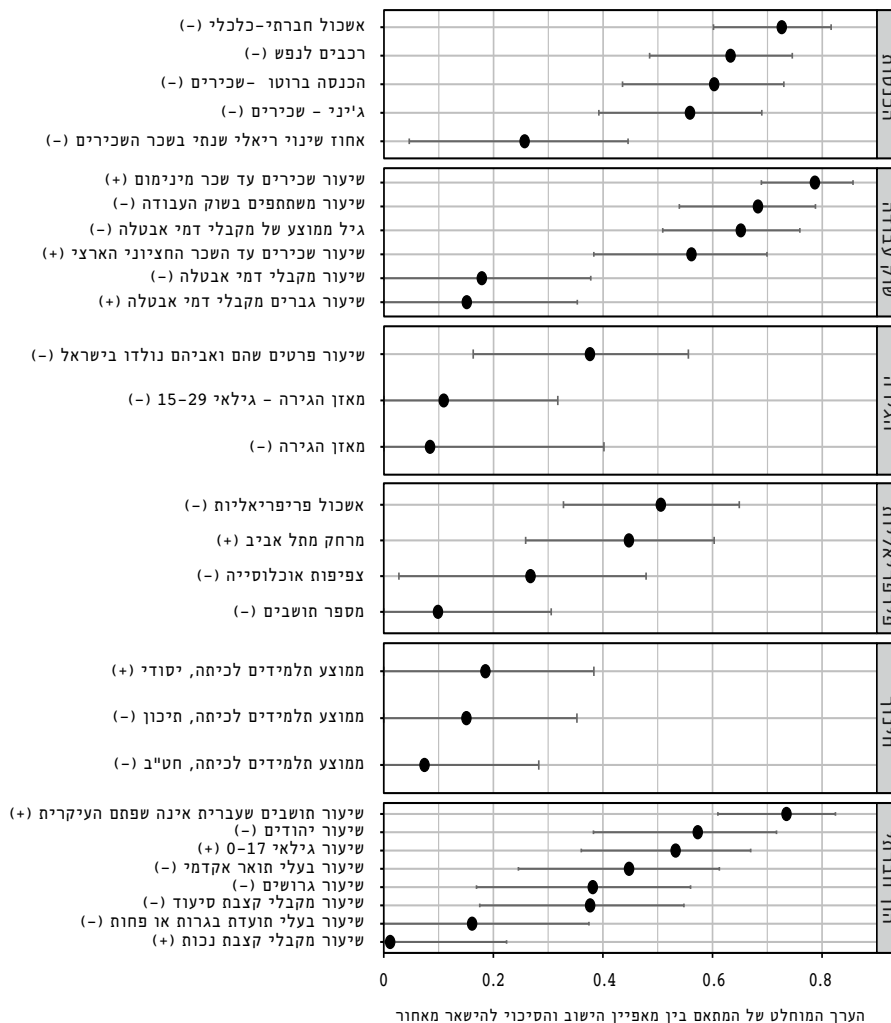
המאפיינים הראשונים שבחנו קשורים בהכנסות תושבי היישובים (מהתקופה שבה הפרטים במדגם היו ילדים ובני נוער). נוסף על המתאם השלילי המובהק של אשכול חברתי-כלכלי, גם למדדים אחרים של הכנסות ועושר יש מתאם שלילי ומובהק. ביישובים שבהם שיעור הבעלות על רכב וההכנסה הממוצעת של שכירים גבוהים יותר, לפרטים מרקע כלכלי חלש סיכויים נמוכים יותר להישאר מאחור. ממצאים אלה מצביעים על כך שילדים מרקע כלכלי חלש שגדלים בסביבה הטרוגנית מבחינה כלכלית מצליחים יותר להימנע ממלכודת עוני. עדות נוספת לכך היא המתאם השלילי המובהק של הישגות מאחור עם מדד ג'יני. מדד ג'יני הוא כלי למדידת אי-שוויון בהכנסות – ככל שהציון של יישוב במדד נמוך יותר, כך ההכנסות של אנשים דומות יותר. בהקשר הנוכחי, אנו למדים שביישובים שבהם יש שונות רבה יותר מבחינת הכנסות, הסיכון עבור ילדים מרקע כלכלי חלש להישאר מאחור נמוך יותר. כמו כן, אנו מוצאים מתאם שלילי אך נמוך עם שינוי ראלי בשכר של שכירים מהיישוב.

חלק ממאפייני שוק העבודה של היישובים מתואמים גם הם באופן חזק עם הסיכון של פרטים מרקע כלכלי חלש להישאר מאחור. ביישובים שבהם התושבים מתמודדים עם אתגרים בהשתלבות בשוק העבודה, לילדים מרקע כלכלי חלש סיכוי גבוה יותר להישאר מאחור: ככל שיותר עובדים ביישוב מרווחים פחות משכר המינימום, כך שיעור הילדים מרקע כלכלי חלש שנשארו מאחור בבגרותם גבוה יותר; וביישובים שבהם הגיל הממוצע של מובטלים נמוך יותר (מקבלי דמי אבטלה), יש יותר ילדים הנשארים מאחור. ביישובים עם פחות אתגרים, מצבם של ילדים מרקע כלכלי חלש יותר – טוב יותר. ניתן לראות שלשיעור ההשתתפות בשוק העבודה מתאם שלילי ומובהק עם הישגות מאחור. כלומר, ככל שיותר אנשים ביישוב עובדים, כך שיעור הנשארים מאחור נמוך יותר. עם זאת, לא מצאנו מתאם לינארי עם שיעור מקבלי דמי אבטלה.

41 המדד החברתי-כלכלי הוא כלי של הלמ"ס לדירוג יישובים לפי המאפיינים החברתיים והכלכליים של התושבים (בין היתר: גיל, רמת חיים, השכלה ותעסוקה). המדד מאפשר דירוג רציף ועל בסיסו מתבצע סיווג של הרשויות המקומיות ל-10 אשכולות. אשכול 1 מציין הרמה החברתית-כלכלית הנמוכה ביותר.

תרשים 7

הקשר בין מאפייני היישוב והסיכוי להישאר מאחור, יישובים יהודים לא-חרדים

מקור: עיבוד המחברים לנתונים הל"ס.

למאפייני ההון החברתי ביישוב מתאם משמעותי עם הסיכון להישאר מאחור. כך, שיעור האקדמאים ביישוב מתואם באופן שלילי וחזק עם הסיכון להישאר מאחור, בעוד שיעור האנשים שעברית אינה השפה העיקרית שלהם ושיעור התושבים הצעירים (מתחת לגיל 17) מתואמים באופן חיובי וחזק עם סיכון זה. שיעור גבוה של יהודים ביישוב מתואם גם הוא שלילית עם הישארות מאחור. שיעור הגרושים ושיעור מקבלי קצבת הסיעוד גם הם מתואמים באופן שלילי ומובהק עם הסיכון, אך לא לגמרי ברור הקשר בין משתנים אלה לבין הישארות מאחור.

אנו לא מוצאים מתאם בין דפוסי הגירה והסיכון להישאר מאחור ביישובים. עם זאת, ביישובים עם פחות עולים ומהגרים, פחות פרטים מרקע כלכלי חלש נשארים מאחור (לשיעור הפרטים ביישוב שהם והוריהם נולדו בארץ מתאם שלילי או מובהק עם הישארות מאחור). כמו כן, אנו מוצאים מתאם משמעותי בין פריפריאליות והישארות מאחור – יישובים פריפריאליים יותר (אשכול פריפריאליות נמוך או מרחק גבוה מתל אביב) מאופיינים במידה רבה יותר של תקיעות כלכלית של פרטים מרקע כלכלי חלש. לא נמצא מתאם מובהק בין גודל כיתה בשום שלב בחינוך ובין הסיכון להישאר מאחור.

לסיכום, אנו מוצאים שלמשתני הון חברתי, פריפריאליות, שוק עבודה, השכלה והכנסה יש מתאם גבוה עם הישארות מאחור. ביישובים הטרוגניים שבהם ילדים מרקע כלכלי חלש נחשפים לאנשים עם נסיבות חיים שונות משל עצמם – משכילים, בעלי הכנסה גבוהה ובעלי הון – שיעור הנשארים מאחור נמוך יותר. ממצאים אלה דומים לממצאים הנוגעים למתאם בין מאפייני יישובים ומוביליות כלפי מעלה (בץ וקריל, 2022), כך שרבים מהמאפיינים של יישובים שמתואמים באופן חיובי עם הצלחה של ילדים הגרים בהם, מתואמים באופן שלילי עם תקיעות כלכלית.

פרק 5. מאפייני תעסוקה נבחרים של הנשאים מאחור

האם תנאי התעסוקה של הנשאים מאחור שונים משל יתר האוכלוסייה? בפרק זה נתעמק בהיבטי התעסוקה של הנשאים מאחור ונזהה את האתגרים שעומדים מתמודדים הנשאים מאחור בשוק העבודה. ראשית, נבחן את טיב התעסוקה של הנשאים מאחור בהשוואה ליתר האוכלוסייה, ולאחר מכן ננסה להבין לאילו מאפייני תעסוקה של הנשאים מאחור משקל גדול יותר באי-הניעות הכלכלית שלהם.

על מנת לבחון את מאפייני התעסוקה של הפרטים במדגם אנו משתמשים במסד נתונים משלים הכולל נתוני תעסוקה חודשיים. אנו עוקבים אחר תעסוקת שכירים מגיל 28 ועד שנת 2019, ועל מנת לייצור מדדים ברי השוואה אנו משתמשים בממוצע שנתי. למשל, בחישוב מספר היציאות משוק העבודה אנו מונים את מספר הפעמים שפרט יצא משוק העבודה ומחלקים במספר השנים שאנו עוקבים אחר מאפייני התעסוקה שלו.

בלוח 1 מוצגת השוואה של מאפייני התעסוקה השונים של גברים מכלל אוכלוסיית המדגם, גברים שהוריהם השתייכו לרבעון ההכנסות התחתון וגברים שהם והוריהם השתייכו לרבעון התחתון – הנשאים מאחור. מאפייני התעסוקה שבחנו הם מספר היציאות משוק העבודה, שיעור הזמן (חודשים) מחוץ לתעסוקה, מספר היציאות מפרמיות ומספר זעזועי השכר החודשיים (ירידות הכנסה חודשית מעבודה גבוהה מ-10%). הנתון שמוצג עבור כל קבוצה הוא החציון.

הלוח מדגיש שקיים הבדל מהותי בין אופי התעסוקה של הנשאים מאחור לבין אופי התעסוקה של יתר האוכלוסייה. ראשית, הנשאים מאחור יוצאים משוק העבודה פי 4 יותר פעמים מגברים אחרים וכמעט פי 3 מגברים אחרים שהוריהם השתייכו לרבעון ההכנסה התחתון. גם כשאנחנו יוצאים משוק העבודה הם עוברים בין יותר מעסיקים – בעוד חציון עזיבות המעסיקים בקרב כלל הגברים הוא 3.3 פעמים בעשור, ובקרב גברים מהרבעון התחתון הוא 4.3, הנשאים מאחור עוזבים מעסיקים 6.7 פעמים.

כמו כן, הנשאים מאחור אינם מועסקים בכמעט 40% מהחודשים לאורך תקופת המעקב. נתון גבוה מאוד ביחס לחציון בקרב כלל הגברים ובקרב כלל הגברים שהוריהם השתייכו לרבעון התחתון, כמעט פי 6 ופי 4, בהתאמה. לבסוף, הנשאים מאחור גם חווים יותר זעזועי שכר חודשי.

לוח 1 מאפייני תעסוקה, גברים

הנשאים מאחור	צאצאים להורים מהרבעון התחתון	כלל האוכלוסייה	
4	1.5	1	יציאות משוק העבודה לעשור
39.4%	9.3%	6.8%	שיעור זמן מחוץ לתעסוקה
6.7	4.3	3.3	יציאות מפרימות לעשור
6.4	4	3.3	זעזועי שכר לעשור

הערה: עבור כל קבוצה מוצג הנחון החציוני, המדגם מונה 157,773 גברים.

מקור: עיבוד המחברים לנחוני הלמ"ס.

לוח 2 מציג השוואה דומה עבור נשים.⁴² כמצופה, בעקבות חופשות לידה – מספר היציאות משוק העבודה, מספר עזיבות המעסיקים ושיעור החודשים מחוץ לתעסוקה של כלל הנשים גבוהים משל כלל הגברים. עם זאת, בקרב הנשאות מאחור מספר היציאות משוק העבודה ומספר עזיבות המעסיקים נמוכים יותר מאשר אלו של הגברים הנשאים מאחור. כמו כן, הפערים בין נשים קטנים יותר מהפערים בין גברים. כך שך שאי־יציבות מאפיינת הן את תעסוקת הגברים הנשאים מאחור והן את תעסוקת הנשים הנשאות מאחור, תעסוקת הגברים יציבה פחות מזו של הנשים.

42 לא כללנו בהשוואה זו את מספר זעזועי השכר החודשיים משום שנתון זה מושפע מאוד מחופשות לידה – שבהן השכר עלול להיות נמוך יותר – וממתאם בין מדרג הכנסה ומספר ילדים.

לוח 2

מאפייני תעסוקה, נשים

הנשאות מאחור	צאצאות להורים מהרבעון התחתון	כלל האוכלוסייה	
3.3	2.7	2.5	יציאות משוק העבודה לעשור
39.8%	16.7%	12.5%	שיעור זמן מחוץ לתעסוקה
5.6	4.7	4.5	יציאות מפירמות לעשור

הערה: עבור כל קבוצה מוצג הנתון החציוני, המדגם מונה 155,969 נשים. מקור: עיבוד המחברים לנחנוי הלמ"ס.

כאמור, אנו יכולים להסיק מהלוחות שתעסוקת הנשאים מאחור מאופיינת באי־יציבות, שביטוי מרכזי שלה הוא בשיעור הזמן שבו הנשאים מאחור מבלים מחוץ לתעסוקה גם בשנים שבהן הם עבדו. ממצאים אלה אנו למדים שההכנסות הנמוכות של הנשאים מאחור נובעת לא רק מתעסוקה בשכר נמוך, בהתאם לרמת הפיריון שלהם, אלא גם מאי־תעסוקה לאורך זמן. אם כך, מה משקלן של שכר ואי־תעסוקה במדרג ההכנסה ובסיכויים להישאר מאחור של אנשים מרקע כלכלי חלש?

בשני הניתוחים הבאים נענה על שאלה זו. עם זאת, מאחר שאין בידינו נתונים על שעות העבודה השבועיות או החודשיות, בניתוחים אלה השתמשנו בהכנסה החודשית מעבודה הממוצעת של עובדים: חישבנו את השכר החודשי הממוצע של עובדים מכל מעסיק בכל שנה, סיכמנו את השכר החודשי הממוצע מכל המעסיקים בנפרד עבור כל שנה וחישבנו את הממוצע על פני השנים.

ראשית, אנו מוצאים כי בקרב כלל האוכלוסייה עלייה של אחוזון אחד במדרג ההכנסה החודשית מעבודה מתואמת עם עלייה של 0.83 אחוזונים במדרג ההכנסות השנתי, ועלייה של נקודת אחוז בשיעור התעסוקה החודשי מתואמת עם עלייה ב־0.27 אחוזונים.⁴³

43 ממצאים אלה חושבו באמצעות רגרסיה לינארית שבה המשתנה המוסבר היה מדרג ההכנסה של הפרט, והמשתנים המסבירים היו אחוז חודשי התעסוקה ומדרג ההכנסה החודשית מעבודה של הפרט. המדגם מנה 313,064 פרטים וה־ R^2 הוא 0.87. מרגרסיה דומה שבה השתמשנו במדדי הכנסה ותעסוקה שעברו סטנדרטיזציה, אנו למדים שעלייה של התעסוקה בגודל של סטיית תקן

שנית, בקרב פרטים שהוריהם השתייכו לרבעון ההכנסה התחתון, עלייה של אחוזון אחד במדרג ההכנסה החודשית מעבודה מתואמת עם ירידה של 0.86 נקודות אחוז בסיכויים להישאר מאחור, ועלייה של נקודות אחוז בשיעור התעסוקה החודשי מתואמת עם ירידה של 0.8 נקודות אחוז בסיכויים להישאר מאחור.⁴⁴

מנתונים אלו מתברר כי בעוד בקרב כלל האוכלוסייה לשכר משקל גבוה יותר משיעור התעסוקה בקביעת מדרג ההכנסה,⁴⁵ בקרב פרטים מרקע כלכלי חלש לשיעור תעסוקה ולשכר משקל דומה בסיכויים להישאר מאחור. לממצא זה השלכות על מדיניות הנוגעת לרווחה ולהכשרות של עובדים: (1) פרקי זמן של אי-תעסוקה עלולים להצביע על נדיבות יתר של מערכת הרווחה. עם זאת, בישראל המערכת אינה נדיבה ביחס למדינות מפותחות אחרות, ותנאי תקופת האכשרה מגבילים מאוד את הגישה לדמי אבטלה, במיוחד עבור עובדים בגילי המדגם של מחקר זה (בנק ישראל, 2019; כל זכות, ללא ציון תאריך).⁴⁶ (2) ייתכן שהבעיות ברצף התעסוקה של הנשאים מאחור נובעות מהיעדר הזדמנויות תעסוקה ואי-התאמה של כישוריהם לצורכי מעסיקים. בהקשר זה, הפירון הנמוך של הנשאים מאחור מצביע על היעדר כלים רלוונטיים בעת הכניסה לשוק העבודה ובחוסר יכולת לרכוש כלים חדשים לאחר הכניסה.

(20.3%) מתואמת עם עלייה של 10.5 אחוזוני הכנסה, ועלייה של סטיית תקן בהכנסה החודשית מעבודה (9,260 ש"ח בשנה, במחירי 2022) מתואמת עם עלייה של 18.5 אחוזוני הכנסה.

44 ממצאים אלה חושבו באמצעות רגרסיה לינארית שבה המשתנה המוסבר היה הישארות מאחור, והמשתנים המסבירים היו אחוז חודשי התעסוקה ומדרג ההכנסה החודשית מעבודה של הפרט. המדגם מנה 79,034 פרטים וה-R² הוא 0.57. מרגרסיה דומה שבה השתמשנו במדדי הכנסה ותעסוקה שעברו סטנדרטיזציה, אנו למדים שעלייה של התעסוקה בגודל של סטיית תקן (23.9%) מתואמת עם ירידה של 20.3 נקודות אחוז בסיכוי להישאר מאחור, ועלייה של סטיית תקן בהכנסה החודשית מעבודה (6,428 ש"ח בשנה, במחירי 2022) מתואמת עם ירידה של 23.4 נקודות אחוז.

45 בקרב כלל האוכלוסייה, השונות בתעסוקה נמוכה בהרבה מהשונות בשכר.

46 למשל, דורשי עבודה עד גיל 40 שקיבלו בעבר דמי אבטלה עבור התקופה המרבית יקבלו רק חלק מהסכום שהם זכאים לא, אם לא חלפו 4 שנים מתחילת הזכאות הקודמת (כל זכות, ללא ציון תאריך).

סיכום

מחקר זה מוסיף לידע על מוביליות כלכלית בישראל ומצביע על הקשר המהותי בין מאפייני מערכת החינוך, הסביבה החברתית וטיב התעסוקה לבין סיכויי ההצלחה של פרטים מרקע כלכלי חלש. המחקר מצא כי מעל שליש מהאנשים שהוריהם השתייכו לרבעון ההכנסות התחתון נותרו גם הם ברבעון התחתון בבגרותם. כמו כן, אנו מתעדים שונות גבוהה בסיכון של בני ובנות אוכלוסיות שונות להישאר מאחור.

אנו מוצאים הבדלים גדולים בין קבוצות מגזר ומוצא. הסיכויים להישאר מאחור של אנשים מהמגזרים הערבי והחרדי גבוהים מאוד ביחס לסיכויים של יהודים לא־חרדים, אך גם בתוך קבוצת היהודים הלא־חרדים יש פערים משמעותיים בין קבוצות המוצא. מאפייני ההשכלה והחינוך מסבירים חלק גדול מהפערים בין הקבוצות, וניתן לחזות את רוב הפערים כבר בשלב סיום הלימודים בתיכון.

בקרב אנשים מרקע כלכלי חלש, מתברר כי יש פערים משמעותיים בין זרמי החינוך היהודים הלא־חרדיים. לבוגרי ולבוגרת החינוך הממלכתי־דתי (מרקע כלכלי חלש) סיכון גבוה יותר להישאר מאחור לעומת בוגרי ובוגרות החינוך הממלכתי. כמו כן, מצאנו מאפיינים אחדים של בתי הספר ושל היישובים שבהם גדלים ילדים המתואמים עם סיכון נמוך יותר להישאר מאחור. כך, לילדים שמגיעים מרקע כלכלי חלש הנחשפים לסביבה מגוונת – להון אנושי ולאנשים עם רמת הכנסה גבוהה משל הוריהם – סיכוי מוגבר להינצל ממלכודת העוני. לבסוף, מצאנו כי הנשאים מאחור מתמודדים עם אי־יציבות בשוק העבודה, המתבטאת בשיעור גבוה של עזיבות, תקופות ממושכות מחוץ לתעסוקה ושינויים תכופים בגובה ההכנסה מעבודה.

ממצאי המחקר יכולים להצביע על שורה של צעדי מדיניות שיסייעו לשפר את מצבם של אנשים מרקע כלכלי חלש. בראש ובראשונה, ישנה חשיבות להתערבות מוקדמת על מנת לצמצם פערים בין קבוצות אוכלוסייה כבר לפני הלימודים בתיכון. מאפייני בתי הספר והיישובים יכולים לשמש "תמרורי אזהרה" לזיהוי המקומות שבהם יש סיכון גבוה להישאר מאחור. גם מדד הטיפוח של משרד החינוך יעיל למטרה זו ויכול להתאים להענקת תמיכה ייחודית; הגדלת נתח התקציב המוקצה בכל רמות החינוך לפי מדד הטיפוח תסייע להגדיל את סיכוייהם של פרטים מרקע חלש לעלות במדרג ההכנסות בבגרותם.

בנוסף, לסביבה הגיאוגרפית שבה גדלים ילדים מרקע כלכלי חלש חשיבות רבה. תוכניות המאפשרות שילוב טוב יותר של אוכלוסיות ממעגלים כלכליים חלשים באזורים חזקים עשויות לשפר מאוד את סיכויי ההצלחה של ילדים מרקע כלכלי חלש. לבסוף, הממצאים על השתלבות הנשאים בשוק העבודה מרמזים שייתכן שגם התערבות מאוחרת עשויה לשפר את מצבם, ולו במעט.

ממצאי המחקר מבהירים כי מידת הסיכון להישאר מאחור נקבעת כבר במהלך הלימודים, ולכן צעדי מדיניות המבקשים לסייע לפרטים מרקע כלכלי חלש חייבים להתחיל בשלבים מוקדמים במערכת החינוך. נדרש חיזוק משמעותי של ההשקעה הדיפרנציאלית בילדים מרקע חברתי-כלכלי חלש, תוך הסתמכות על מדדי זיהוי קיימים כמו מדד הטיפוח של משרד החינוך, אך גם תוך שיפורם. המלצותינו כוללות הגברת היקף התקצוב לפי מדד הטיפוח, חיזוק הדיפרנציאליות שבחלוקה והחלת תקצוב דיפרנציאלי גם בשלב התיכון.

עוד מצביע המחקר על כשל במערכת החינוך הממלכתית-דתית, שבה תלמידים מרקע חלש מצליחים פחות, על אף יתרון תקציבי מובהק לעומת זרמי חינוך אחרים. הדבר מחייב בחינה מחודשת, בהקשר של השתלבות בשוק העבודה של תלמידים מרקע חלש, של תוכני הלימוד ושל השימוש במשאבים בזרם זה. בתחום שוק העבודה, ניכר כי הנשאים מאחור סובלים מתעסוקה לא רציפה ולא יציבה, ככל הנראה לא בשל נדיבות יתר של מערכות הרווחה, אלא בשל היעדר כישורים תואמים או הזדמנויות תעסוקה הולמות. לפיכך אנו ממליצים על חיזוק מדיניות ההכשרה המקצועית, תוך הפעלת תמריצים וסבסוד על בסיס פרמטרים חברתיים-כלכליים. השקעה ממוקדת כזו עשויה להעניק לפרטים מהשכבות החלשות כלים טובים יותר להשתלבות טובה יותר בשוק העבודה.

נספח 1. בחינת הרכב המדגם

איתור ותיאור מאפייני הנשאים מאחור עומדים במרכז מחקר זה. לכן, חשיבות רבה להגדרת המדגם וקביעת "סף" לסימון הגברים והנשים הסובלים מאי-ניעות כלכלית בהתאם אליו. מכיוון שהמחקר ממוקד באוכלוסייה עובדת ובניעות כלכלית דרך שוק העבודה, קיים חשש שהסף שנקבע נמוך מדי וש"פוספסו" גברים ונשים שאומנם משתתפים בשוק העבודה באופן פעיל, אך אינם מצליחים להתקדם ונשארים מאחור. בפועל, בגלל חשש זה נדרשנו לשקול אם נכון להגביל את המדגם לאוכלוסייה יהודית לא-חרדית, או שבכל זאת אפשר לכלול גם ערבים וחרדים באוכלוסיית המחקר.⁴⁷

במחקר זה בחרנו לכלול את כלל האוכלוסייה. ראשית, משום שלא ניתן לנתח את שוק העבודה הישראלי, ובפרט תופעה חברתית-כלכלית חשובה כמו מוביליות בין-דורית, מבלי להביא בחשבון את כלל הקבוצות השונות המרכיבות את החברה הישראלית. ושנית, משום שאין הצדקה אמפירית להוציא את הערבים והחרדים.

אי-הוצאת חרדים וערבים מהמדגם עלולה להשפיע על המחקר בשני אופנים: "הטיה" כלפי מטה של אומדני המוביליות הבין-דורית (הכוללת) בישראל והורדת סף הרבעון התחתון כך שפחות יהודים לא-חרדים נכללים בו. יש לציין שמלכתחילה אוכלוסיית המחקר מוגבלת לאנשים שהם והוריהם השתתפו באופן פעיל בשוק העבודה (ראו הסבר על בניית המדגם בפרק הנתונים). כך, שבמחקר זה ההתייחסות לערבים וחרדים מוגבלת לתת-קבוצה המשתתפת בשוק העבודה הישראלי. כמו כן, במחקר זה המדד המרכזי למוביליות הוא שיעור הנשארים מאחור, ואנו מחשבים אותו הן עבור האוכלוסייה הכללית והן עבור הקבוצות השונות, כך שאין בעיה להפריד בין מידת המוביליות של יהודים לא-חרדים ושל ערבים וחרדים.

בהקשר זה יש לציין שמשתנה התוצאה "נשארים מאחור" הוא סף (הכנסה נמוכה מאחוזון 25) על רצף תוצאות (אחוזונים 1 עד 100). מאפייני הפרטים משני צידי הסף זהים, ושני

47 אוכלוסיות אלה נבדלות מהיהודים הלא-חרדים גם במאפייני תעסוקה (שיעורי התעסוקה בקרב ערבים וחרדים הם 74% ו-54%, בהתאמה, לעומת 87% בקרב גברים יהודים לא-חרדים; שיעור התעסוקה של יהודיות לא-חרדיות הוא 83%, של החרדיות 80%, ולאחר עלייה בשנים האחרונות שיעור התעסוקה של נשים ערביות הגיע ל-46%) וגם במאפייני מוביליות (ראו למשל את תרשים 2) (דבאוי ואחרים, 2024).

הסף (בגלל שינוי המדגם) לא ישנה באופן מהותי את המאפיינים של היהודים הלא־חרדים שאנו מזהים כנשארים מאחור.⁴⁸ לבסוף, גם סוג הניתוחים שאנו מבצעים במחקר שם דגש על הפער בין קבוצות יהודים לא־חרדים והמובהקות הסטטיסטית שלו, לא על הרמה הנמדדת.

בלוח 3 ניתן לראות נתונים עבור מדגם שכולל את כלל האוכלוסייה ועבור מדגם שכולל רק יהודים לא־חרדים. במבט כללי, ניתן לשים לב לכמה שינויים: עליית סף ההכנסות לקביעת הרבעונים התחתונים בדור ההורים ודור הצאצאים (שתי השורות התחתונות), ירידה במתאם בין הכנסות ההורים והצאצאים (בשורה השנייה), ועלייה בשיעור הנשארים מאחור בקרב היהודים הלא־חרדים (בשורה הרביעית). בלוח 4 ניתן לראות את העלייה בשיעור הנשארים מאחור בחלוקה לקבוצות המוצא השונות. עם זאת, שינוי זה הוא טכני בלבד ואינו משפיע על הפערים בין הקבוצות. בלוח 5 מוצגים הפערים בין הקבוצות כאשר משווים את יחס הסיכויים להישאר מאחור, בדומה לניתוח בפרק 2. הגבלת המדגם אינה משנה את הפערים בין הקבוצות, ואינה משפיעה על מובהקות התוצאות.

לוח 3 השוואה בין מדגמים

מדגם:	כלל האוכלוסייה	יהודים לא־חרדים
תצפיות	429,258	335,472
מתאם מדרג ההכנסות	0.277	0.22
שיעור נשארים מאחור	0.373	–
שיעור נשארים מאחור – יהודים לא־חרדים	0.296	0.338
הכנסת אחוזון 25 – הורים (מחירי '22)	92,872	117,329
הכנסת אחוזון 25 – צאצאים (מחירי '22)	58,378	66,008

מקור: עיבוד המחברים לנתוני הלמ"ס.

48 הנחה שלא דווקא הייתה מתקיימת אם היינו בוחרים משתנה תוצאה כמו זכאות להשלמת הכנסה או קצבה.

לוח 4

שיעור הנשואים מאחור בקרב יהודים לא־חרדים, לפי מדגם ומוצא

מדגם:	כלל האוכלוסייה	יהודים לא־חרדים
אשכנזים	0.246	0.289
מזרחים	0.306	0.352
בעלי מוצא מעורב	0.287	0.324
יוצאי ברה"מ	0.301	0.339

מקור: עיבוד המחברים לנחוני הלמ"ס.

לוח 5

יחס הסיכויים להישאר מאחור בקרב יהודים לא־חרדים, לפי מדגם ומוצא

מדגם:	כלל אוכלוסיית המחקר	יהודים לא־חרדים
אשכנזים	0.811	0.856
מזרחים	1.09	1.12
בעלי מוצא מעורב	1	1
יוצאי ברה"מ	1.09	1.11

הערה: יחס הסיכויים בהשוואה ליהודים לא־חרדים ממוצא מעורב. חושב כפי שמתואר בנספח 2. כלל התוצאות מובהקות ברמת ביטחון של 95%. מקור: עיבוד המחברים לנחוני הלמ"ס.

נספח 2. מוצא והסיכוי להישאר מאחור

עבור מדגם הכולל רק פרטים שהוריהם השתייכו לרבעון ההכנסה התחתון, אמדנו את המשוואה הבאה באמצעות רגרסיה לוגיסטית:

$$y_i = \beta_0 + \sum_{j=1}^6 \gamma_j * PopGroup_{ji} + X'_i \delta + \epsilon_i$$

כאשר i מסמן פרט ו- j מסמן קבוצת מוצא, y_i הוא משתנה בינארי שמקבל את הערך אחד אם הפרט משתייך לרבעון ההכנסות התחתון (נשאר מאחור) ואפס אחרת. $PopGroup_j$ הם משתנים בינאריים המייצגים את כל קבוצות המוצא למעט יהודים לא־חרדים ממוצא מעורב, המקבלים את הערך אחד אם הפרט שייך לקבוצת המוצא ואפס אחרת. האקספוננט של המקדם γ_j מייצג את יחס הסיכויים של פרטים מקבוצת המוצא j להישאר מאחור לעומת יהודים לא־חרדים ממוצא מעורב (מוצג בתרשים 3), כאשר יתר המשתנים קבועים.

X הוא וקטור של משתנים מפקחים, בווריאציה הראשונה של הרגרסיה אנו מפקחים רק על מדרג ההכנסה של הורי הפרט (בפולינום מדרגה שנייה), בשנייה כללנו גם את טיב תעודת הבגרות של הפרטים ולבסוף גם את רמת ההשכלה (הסופית) של הפרטים. כדי לפקח על טיב תעודת הבגרות הוספנו משתנים התופסים את מספר יחידות הלימוד לבגרות ואת הציונים (עובר או לא עובר) במקצועות אנגלית ומתמטיקה. כדי לפקח על רמת ההשכלה סופית אנו כוללים משתנים שתופסים שיוך ל־11 קבוצות השכלה, בין היתר משתנים אלה תופסים גם הכשרות במה"ט ומוסד ומקצוע עבור בעלי תואר אקדמי.

תוצאות הרגרסיה מוצגת בלוח 6.

לוח 6

הישארות מאחור ומוצא, תוצאות מרגרסיות לוגיסטיות

Model	1	2	3
Dependent variable	IncRank $\leq$ 25	IncRank $\leq$ 25	IncRank $\leq$ 25
(Intercept)	-0.645*** (0.029)	-0.276*** (0.03)	-1.46*** (0.088)
Ashkenazi	-0.209*** (0.038)	-0.017 (0.039)	0.047 (0.04)
USSR	0.089*** (0.03)	-0.054* (0.031)	-0.021 (0.031)
Mizrachi	0.084*** (0.024)	-0.027 (0.025)	-0.054** (0.025)
Haredi	0.888*** (0.029)	0.555*** (0.03)	0.566*** (0.03)
Muslim	0.763*** (0.024)	0.604*** (0.025)	0.57*** (0.025)
Christian Arab	0.34*** (0.044)	0.364*** (0.045)	0.308*** (0.046)
Parental Income Rank	✓	✓	✓
Math Bagrut units and score		✓	✓
English Bagrut units and score		✓	✓
Education level			✓
Obs.	107325	107325	107325
McFadden's Pseudo R ²	0.028	0.061	0.084
Significance levels: * $p < 0.1$, ** $p < 0.05$, *** $p < 0.01$			

מקור: עיבוד המחברים לנחוני הלמ"ס

נספח 3. פערים בין מערכות החינוך

עבור מדגם הכולל רק פרטים שהוריהם השתייכו לרבעון ההכנסה התחתון, אמדנו בנפרד עבור גברים ונשים את המשוואה הבאה באמצעות רגרסיה לוגיסטית:

$$y_i = \beta_0 + \sum_{j=1}^3 \gamma_j * HS_type_{ji} + X'_i \delta + \epsilon_i$$

כאשר i מסמן פרט ו- j מסמן זרם חינוך של התיכון בו הפרט למד, y_i הוא משתנה בינארי שמקבל את הערך אחד אם הפרט משתייך לרבעון ההכנסות התחתון (נשאר מאחור) ואפס אחרת, לפי התפלגות הכנסה נפרדת לגברים ונשים. HS_type_j הם משתנים בינאריים המייצגים את כל סוגי זרמי החינוך למעט הממלכתי, המקבלים את הערך אחד אם הפרט למד בזרם ואפס אחרת. האקספוננט של המקדם γ_j מייצג את יחס הסיכויים של פרטים שלמדו בזרם חינוך j להישאר מאחור לעומת פרטים שלמדו בזרם הממלכתי (מוצג בתרשים 4), כאשר יתר המשתנים קבועים.

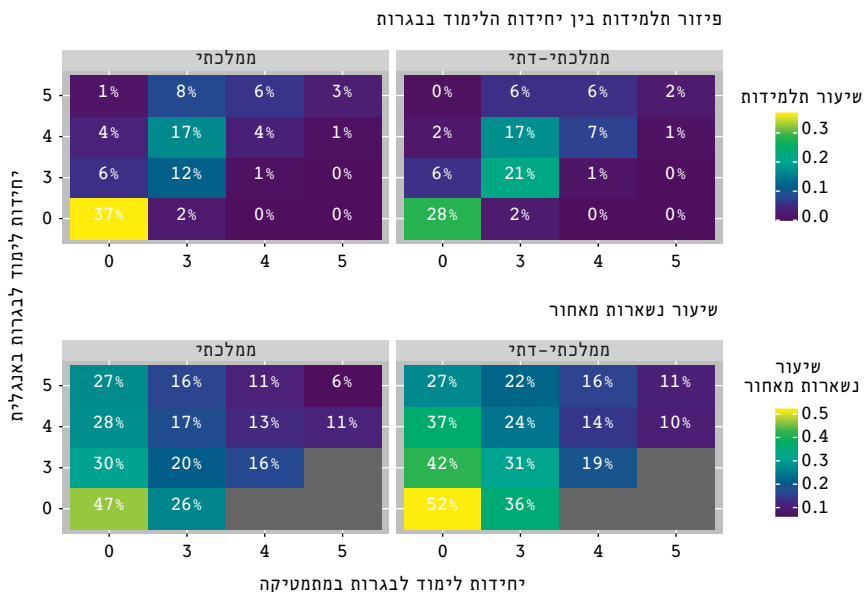
X הוא וקטור של משתנים מפקחים, עבור כל מגדר אמדנו את משוואת הרגרסיה ללא משתנים מפקחים ולאחר מכן הוספנו את כל יתר המשתנים "אחד-אחד". נציין כי כתובת בשנת 2000 היא האזור הטבעי שבו גרו הפרטים בשנת 2000; כדי לפקח על טיב תעודת הבגרות הוספנו משתנים התופסים את מספר יחידות הלימוד לבגרות ואת הציונים (עובר או לא עובר) במקצועות אנגלית ומתמטיקה; כדי לפקח על רמת השכלה סופית אנו כוללים משתנים שתופסים שיוך ל-11 קבוצות השכלה, בין היתר משתנים אלה תופסים גם הכשרות במה"ט ומוסד ומקצוע עבור בעלי תואר אקדמי.

תוצאות הרגרסיות מוצגת בלוח 7 ובלוח 8.

מיפוי ריכוז הבוגרים והסיכוי להישאר מאחור, בקרב פרטים שהוריהם השתייכו לרבעון ההכנסה התחתון, בכל זרם חינוך לפי טיב תעודת בגרות מוצג בתרשים 5.

תרשים 8

מיפוי ריכוז הבוגרים והסיכוי להישאר מאחור בכל זרם חינוך לפי טיב תעודת בגרות, נשים

הערה: שיעור הנשים בפאנלים העליונים הוא שיעור הנשים מחוץ כלל הנשים שהוריהם השתייכו לרבעון התחתון שלמדו בזרם החינוך.

מקור: עיבוד המחברים לנחוני הלמ"ס.

לוח 7

הישארות מאחור וזרם חינוך, נשים, תוצאות מרגרסיות לוגיסטיות

Model	1	2	3	4	5	6	7	8	9
Dependent variable	GenderIncRank ≤ 25	GenderIncRank ≤ 25	GenderIncRank ≤ 25	GenderIncRank ≤ 25	GenderIncRank ≤ 25	GenderIncRank ≤ 25	GenderIncRank ≤ 25	GenderIncRank ≤ 25	GenderIncRank ≤ 25
(Intercept)	−0.907*** (0.015)	−0.678*** (0.034)	−0.718*** (0.043)	−0.875*** (0.047)	−1.065*** (0.093)	−1.362*** (0.102)	−0.861*** (0.106)	−0.831*** (0.107)	−1.144*** (0.115)
hs_type_jewish_state_religious	0.196*** (0.031)	0.187*** (0.031)	0.137*** (0.032)	0.085*** (0.032)	0.33	0.324*** (0.036)	0.322*** (0.037)	0.332*** (0.037)	0.279*** (0.039)
hs_type_jewish_other	0.485*** (0.032)	0.467*** (0.032)	−0.002 (0.062)	−0.12* (0.064)	−0.036 (0.065)	−0.372*** (0.068)	−0.282*** (0.068)	−0.268*** (0.068)	−0.406*** (0.072)
hs_type_arab_state	1.097*** (0.023)	1.073*** (0.024)	0.054 (0.153)	−0.017 (0.153)	57	0.341** (0.165)	0.409** (0.168)	0.418** (0.168)	0.536*** (0.191)
Parental Income Rank		✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Ethnicity		✓	✓	✓		✓	✓	✓	✓
Num. siblings				✓	✓	✓	✓	✓	✓
Address 2000						✓	✓	✓	✓
Math Bagrut units and score						✓	✓	✓	✓
English Bagrut units and score						✓	✓	✓	✓
Education level							✓	✓	✓
Work in public sector								✓	✓
Num. children									✓
Obs.	45911	45911	45911	45911		45741	45741	45741	41575
McFadden's Pseudo R ²	0.038	0.041	0.046	0.047	0.052	0.132	0.169	0.17	0.181
Significance levels: * p < 0.1, ** p < 0.05, *** p < 0.01									

מקור: עיבוד המחברים לנחוני הלמ"ס

לוח 8
הישארות מאחור וזרם חינוך, גברים, תוצאות מרגרסיות לוגיסטיות

Model	1	2	3	4	5	6	7	8	9
Dependent variable	GenderIncRank ≤ 25	GenderIncRank ≤ 25	GenderIncRank ≤ 25	GenderIncRank ≤ 25	GenderIncRank ≤ 25	GenderIncRank ≤ 25	GenderIncRank ≤ 25	GenderIncRank ≤ 25	GenderIncRank ≤ 25
(Intercept)	-1.007*** (0.015)	-0.731*** (0.034)	-0.785*** (0.044)	-0.882*** (0.047)	-0.949*** (0.095)	-1.54*** (0.105)	-1.189*** (0.109)	-1.143*** (0.11)	-1.592*** (0.125)
hs_type_jewish_state_religious	0.257*** (0.032)	0.243*** (0.032)	0.13*** (0.033)	0.099*** (0.034)		0.196*** (0.036)	0.2*** (0.036)	0.213*** (0.036)	0.179*** (0.042)
hs_type_jewish_other	1.327*** (0.035)	1.314*** (0.036)	0.436*** (0.062)	0.365*** (0.063)	0.334*** (0.064)	0.114* (0.066)	0.139** (0.066)	0.178*** (0.066)	0.101 (0.072)
hs_type_arab_state	0.774*** (0.022)	0.748*** (0.022)	0.314*** (0.116)	0.289** (0.116)		0.173 (0.121)	0.167 (0.122)	0.161 (0.123)	0.156 (0.132)
Parental Income Rank		✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Ethnicity		✓	✓	✓		✓	✓	✓	✓
Num. siblings				✓	✓	✓	✓	✓	✓
Address 2000						✓	✓	✓	✓
Math Bagrut units and score						✓	✓	✓	✓
English Bagrut units and score						✓	✓	✓	✓
Education level							✓	✓	✓
Work in public sector								✓	✓
Num. children									✓
Obs.	48702	48702	48702	48702		48504	48504	48504	41988
McFadden's Pseudo R ²	0.034	0.037	0.043	0.044	0.047	0.083	0.102	0.106	0.128
Significance levels: * p < 0.1, ** p < 0.05, *** p < 0.01									

מקור: עיבוד המחברים לנתוני הלמ"ס.

נספח 4 - הישארות מאחור לפי יישוב

לוח 9 מדד הישארות מאחור ביישובים

יישוב	מדד הישארות מאחור	ניעות כלכלית כלפי מעלה של צאצאי הרבעון התחתון (בץ וקריל, 2022)
ראש העין	0.25	41.03
הוד השרון	0.27	41.92
רעננה	0.27	45.14
גבעתיים	0.27	45.81
מבשרת ציון	0.27	45.95
רמת גן	0.28	45.44
קריית אונו	0.29	45.40
ראשון לציון	0.29	45.66
מעלה אדומים	0.29	45.30
זכרון יעקב	0.30	39.69
נשר	0.30	43.69
רכסים	0.30	32.55
נתיבות	0.30	38.98
פתח תקווה	0.31	44.62
גני תקווה	0.31	44.74
רמת השרון	0.31	46.89
קריית ביאליק	0.31	44.47
יבנה	0.31	45.10
גבעת זאב	0.31	40.25
כפר שבא	0.31	44.67
כרמיאל	0.32	42.04
אריאל	0.32	45.04
קריית גת	0.32	43.70
הרצלייה	0.32	45.13
שדרות	0.32	41.61

ניעות כלכלית כלפי מעלה של צאצאי הרבעון התחתון (בץ וקריל, 2022)	מדד הישארות מאחור	יישוב
40.81	0.32	עפולה
45.00	0.33	חולון
42.89	0.33	קריית אתא
40.81	0.33	פרדס חנה־כרכור
48.68	0.33	מודיעין־מכבים־רעות
41.57	0.33	רחובות
39.80	0.33	קצרין
42.75	0.34	בת ים
43.28	0.35	צורן־קדימה
42.51	0.35	אשדוד
39.19	0.35	קריית מלאכי
42.45	0.35	נס ציונה
42.04	0.35	נצרת עילית
	0.35	כעביה־טבאש־חג'אג'רה
41.55	0.35	אילת
41.61	0.35	רמלה
41.80	0.35	חדרה
38.86	0.35	מגדל העמק
37.72	0.35	אבו גוש
43.02	0.35	קריית מוצקין
41.93	0.36	אור יהודה
37.29	0.36	בית שמש
40.81	0.36	קריית שמונה
40.06	0.36	תל אביב־יפו
43.67	0.36	כפר יונה
41.14	0.36	מעלות־תרשיחא
41.90	0.36	באר שבע
35.29	0.36	צפת
42.36	0.37	אשקלון
39.61	0.37	אור עקיבא
42.26	0.37	נתניה
42.32	0.37	יקנעם עילית

ניעות כלכלית כלפי מעלה של צאצאי הרבעון התחתון (בץ וקריל, 2022)	מדד הישגיות מאחור	יישוב
41.74	0.37	דימונה
31.54	0.37	ערערה-בנגב
26.36	0.37	ביתר עילית
39.92	0.38	קריית ים
35.82	0.38	טירת כרמל
41.67	0.38	חיפה
40.20	0.38	בית שאן
34.50	0.38	מזרעה
44.99	0.38	יהוד-נווה אפרים
39.64	0.39	קריית עקרון
40.82	0.39	כפר קרע
38.12	0.39	באקה-ג'ת
37.42	0.39	טירה
46.42	0.39	גן יבנה
41.43	0.40	אופקים
43.69	0.41	אזור
41.03	0.41	נהריה
44.02	0.41	לוד
	0.41	ג'ולס
37.05	0.42	טבריה
33.81	0.42	בסמ"ה
42.49	0.42	דבוריה
34.32	0.42	כאבול
	0.42	בסמת טבעון
38.45	0.42	עכו
36.29	0.43	קלנסווה
40.33	0.43	חורפיש
41.01	0.43	עיילבון
37.57	0.44	יפיע
33.88	0.44	פורידיס
45.86	0.44	גבעת שמואל
38.78	0.44	דאלית אל-כרמל-עספיא

יישוב	מדד הישארות מאחור	ניעות כלכלית כלפי מעלה של צאצאי הרבעון התחתון (בץ וקריל, 2022)
יאנוח־ג'ת	0.44	39.29
נצרת	0.44	37.41
ירוחם	0.44	38.41
חצור הגלילית	0.45	39.22
כפר קאסם	0.45	33.58
כפר יאסיף	0.45	38.69
זרזיר	0.45	30.17
כסיפה	0.45	31.66
רהט	0.45	28.93
שפרעם	0.45	36.47
דייר חנא	0.45	36.95
ריינה	0.46	36.24
ירושלים	0.46	32.73
עילוט	0.46	
אעבלין	0.46	36.06
זמר	0.46	38.93
גדרה	0.46	41.36
טייבה	0.46	33.20
שגור	0.47	32.23
ערד	0.47	40.44
ערערה	0.47	38.61
מודיעין עילית	0.47	25.72
בני ברק	0.48	29.05
ג'דידה־מכר	0.48	34.27
ירכא	0.49	33.14
בועיינה־נוג'ידאת	0.49	28.92
סאג'ור	0.49	33.79
מוקייבלה	0.49	
ביר אל־מכסור	0.50	34.13
אכסאל	0.50	37.89
טמרה	0.50	32.52
ראמה	0.50	36.15

ניעות כלכלית כלפי מעלה של צאצאי הרבעון התחתון (בץ וקריל, 2022)	מדד הישאריות מאחור	יישוב
35.12	0.51	עראבה
40.70	0.51	פסוטה
31.30	0.51	שעב
35.81	0.52	ביח ג'ין
31.12	0.52	מגאר
35.20	0.52	סח'נין
36.32	0.52	שבלי - אום אל-גנס
31.88	0.53	כפר כנא
31.15	0.53	משהד
26.79	0.54	תל שבע
31.91	0.54	טורעאן
31.91	0.54	אום אל-פחם
32.54	0.55	מעלה עירון
30.07	0.56	טובא-זנגרייה
33.32	0.56	אבו סנאן
29.57	0.57	ג'לג'וליה
38.68	0.57	עספיא
31.22	0.58	נחף
	0.58	פקיעין (בוקייעה)
26.85	0.59	ג'סר א-זרקא
40.27	0.59	כסרא-סמיע
31.48	0.60	עין מאהל
31.96	0.60	בענה
28.54	0.60	כפר מנדא
29.15	0.61	מג'דל שמש
	0.61	מסעדה
29.92	0.64	בוקעאחא

מקור: עיבוד המחברים לנחוני הלמ"ס; בץ וקריל, 2022.

רשימת המקורות

- איילון, ח', בלס, נ', פניגר, י' ושביט, י' (2019). אי שוויון בחינוך: ממחקר למדיניות. מרכז טאוב.
- אלוני, צ' וקריל, ז' (2017). מוביליות בין־דורית בשכר בישראל: השוואה בינלאומית ובין קבוצות אוכלוסייה. הכלכלן הראשי.
- בלס, נ' (2020). הישגים ופערים במערכת החינוך בישראל: תמונת מצב. מרכז טאוב.
- בלס, נ' ובלייך, ח' (2024). ההוצאה לתלמיד בחטיבה העליונה בישראל. מרכז טאוב.
- בלס, נ' ובלייך, ח' (2025). מקורם של הפערים בתקצוב החינוך היסודי הרשמי. מרכז טאוב.
- בנק ישראל. (2017). המשק והמדיניות הכלכלית, מתוך: דין וחשבון 2017.
- בנק ישראל. (2019). ירידת האבטלה בישראל בהשוואה בין־לאומית, מתוך: דין וחשבון 2019.
- בן דוד הדר, א' (2023). מדד הטיפוח – מסמך רקע. אתר משרד החינוך.
- בץ, כ' וגבע, א' (2022). פערים בין קבוצות האוכלוסייה בראי בין־דורי. הכלכלן הראשי.
- בץ, כ' וקריל, ז' (2022). הקשר בין מקום המגורים והמוביליות הבין־דורית בשכר. הכלכלן הראשי.
- גבע, א' (2015). על פערי השכר בין גברים לנשים. משרד האוצר.
- גורדון, ג', פלוג, ק' וקנת פורטל, ר' (2022). מוביליות בין־דורית בישראל: האם הפערים מצטמצמים מדור לדור? המכון הישראלי לדמוקרטיה.

דבאוי, מ', אפשטיין, ג' ווייס, א' (2024). **שוק העבודה בישראל 2024: בצל המלחמה**. מרכז טאוב.

דוד, צ' ופלוג, ק' (2023). **שיעור הכספים הקואליציוניים המובהקים גדל פי ארבעה מאז 2015**. המכון הישראלי לדמוקרטיה.

הירש, ז', מרגלית, י', נועם, י' ופלוג, ק' (2024). **היי-טק כערוץ למוביליות בין-דורית**. המכון הישראלי לדמוקרטיה.

הלר, א' (2020). **ניידות בין-דורית בישראל**. המוסד לביטוח לאומי.

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. (2019). **סקר כוח אדם**.

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. (2024). **לקט נתונים לרגל יום האישה הבין-לאומי 2024**.

זוסמן, נ' וזופניק, א' (2022). **מאפייני התלמידים: בנים בחינוך הממלכתי-חרדי היסודי והמשך דרכם במערכת החינוך**. בנק ישראל.

זרד, א' (2024). **תוכניות לימודים רשמיות במערכת החינוך**. הכנסת – מרכז המחקר והמידע.

כל זכות. (ללא תאריך). **דמי אבטלה**.

מבקר המדינה. (2023). **תקצוב דיפרנציאלי ככלי לצמצום פערים במערכת החינוך**.

משרד החינוך. (2007). **דו"ח הועדה לקביעת מדד הטיפוח ומודל ההקצאה של שעות התקן בבתי הספר היסודיים (דוח ועדת שטראוס)**.

משרד החינוך. **ללא תאריך**. **מדד הטיפוח של בית הספר**. מתוך: **ניהול פרטי בית ספר**.

קופ, י' (עורך). (2002). **הקצאת משאבים לשירותים חברתיים**. מרכז טאוב.

ראמ"ה. (2022). **מחקר פיזה 2022 (PISA)**.

Aloni, T., & Avivi, H. (2024). *One land, many promises: assessing the consequences of unequal childhood location effects*. Working paper.

Bell, A. , Chetty, R., Jaravel, X., Petkova, N., & Van Reenen, J. (2019). Who becomes an inventor in America? The importance of exposure to innovation. *The Quarterly Journal of Economics*, 134(2), 647-713.

Chetty, R., Hendren, N., Jones, M. R., & Porter, S. R. (2020). Race and economic opportunity in the United States: An intergenerational perspective. *The Quarterly Journal of Economics*, 135(2), 711-783.

Chuard, P., & Schmiedgen-Grassi, V. (2020). Switzerland of opportunity: Intergenerational income mobility in the land of vocational education. *Available at SSRN 3662560*.

Cholli, N. A., & Durlauf, S. N. (2022). Intergenerational mobility. NBER working paper.

Akee, R., Copeland, W., Keeler, G., Angold, A., & Costello, E. (2010). Parents' incomes and children's outcomes: A quasi-experiment using transfer payments from casino profits. *American Economic Journal: Applied Economics*, 2(1), 86-115.

Akee, R., Copeland, W., Costello, E., & Simeonova, E. (2018). How does household income affect child personality traits and behaviors? *American Economic Review*, 108(3), 775-827.

Aliprantis, D., Carroll, D., & Young, E. (2021). *What explains neighborhood sorting by race?* Federal Reserve Bank of Cleveland.

Becker, G., Kominers, S., Murphy, K., & Spenkuch, J. (2018). A theory of intergenerational mobility. *Journal of Political Economy*, 126(S1), S7-S25. <https://doi.org/10.1086/694282>

Black, S., Devereux, M., Lundborg, P., & Majlesi, K. (2020). Poor little rich kids? The role of nature versus nurture in wealth and other economic outcomes and behaviors. *Review of Economic Studies*, 87(4), 1683-1725.

Chetty, R., Hendren, N., & Katz, L. (2016). The effects of exposure to better neighborhoods on children: New evidence from the Moving to Opportunity experiment. *American Economic Review*, 106(4), 855-902.

Chetty, R., & Hendren, N. (2018). The impacts of neighborhoods on intergenerational mobility I: Childhood exposure effects. *Quarterly Journal of Economics*, 133(3), 1107-1162.

Cunha, F., & Heckman, J. (2007). The technology of skill formation. *American Economic Review*, 97(2), 31-47.

Dahl, G., & Lochner, L. (2012). The impact of family income on child achievement: Evidence from the Earned Income Tax Credit. *American Economic Review*, 102(5), 1927-1956.

Jackson, C. K., Johnson, R., & Persico, C. (2016). The effects of school spending on educational and economic outcomes: Evidence from school finance reforms. *Quarterly Journal of Economics*, 131(1), 157-218.

Johnson, R. & Jackson, C. K. (2019). Reducing inequality through dynamic complementarity: Evidence from Head Start and public school spending. *American Economic Journal: Economic Policy*, 11(4), 310-349.

אלי הורביץ ז"ל, מפעל חיים

אלי נולד בירושלים וגדל בתל אביב. בוגר בית הספר היסודי "הכרמל" ותיכון עירוני א'. עם פרוץ מלחמת העצמאות בשנת 1948 התגייס לנח"ל עם חבריו מגרעין הצופים. לאחר הכשרה חקלאית קצרה ייסדה הקבוצה את קיבוץ תל קציר שבעמק הירדן, בסמוך לגבול עם סוריה. בתל קציר נישאו אלי ודליה, חברתו מגרעין הצופים החדש. באוקטובר 1953 עזבו בני הזוג את הקיבוץ ועברו להתגורר בתל אביב.

באותה שנה החל אלי הורביץ את דרכו בתעשייה כשוטף כלים בחברת התרופות "אסיא" ולאחר סיום לימודיו שולב בהדרגה בהנהלת החברה. מתוך ראייה ארוכת טווח של חשיבות המובילות בשוק הישראלי ושל בניית בסיס לפרישה בינלאומית עתידית הוא יזם את רכישתן של שתי חברות תרופות ישראליות – "צורי" ו"טבע" – ואת מיזוגן לחברה אחת, שנקראה "טבע תעשיות פרמצבטיות בע"מ". בשנת 1976 הוא מונה למנהלה.

בתקופת כהונתו הארוכה כמנכ"ל וכיו"ר מועצת המנהלים של "טבע" הפגין אלי מנהיגות אסטרטגית יוצאת דופן בחדשנות, שבאה לידי ביטוי ברכישות ובמיזוגים של מפעלי תרופות ברחבי העולם ובאימוץ תרבות של מצוינות בכל מקום שהחברה פעלה בו. כך הפכה "טבע" למפעל התרופות הגדול בישראל, ובהמשך גם לחברת התרופות הגנריות הגדולה בעולם.

תחושת המעורבות החברתית וערכי ההומניזם והציונות שבהם האמין אלי עמדו ברקע התגייסותו לטובת גופים ציבוריים רבים ומגוונים. אלי השתתף כחייל קרבי בכל מלחמות ישראל, ומדרגת טוראי במלחמת העצמאות הגיע, במסגרת שירותו במילואים, לדרגת סגן אלוף וסגן מפקד אגד ארטילרי במלחמת לבנון הראשונה, שלאחריה השתחרר מצה"ל.

ההכרה ביכולותיו הנדירות של אלי כמנהיג וכאסטרטג תרמה לבחירתו לתפקידים ציבוריים רבים לצד עבודתו ב"טבע". כנשיא התאחדות התעשיינים שימש בתפקיד מפתח בkiנונה של התוכנית ההיסטורית לייצוב המשק (1985/6). הוא שימש, בין השאר, יו"ר חבר הנאמנים במכון וייצמן, חבר במועצה הבינלאומית של מרכז בלפר למדע ויחסים בינלאומיים בבית הספר לממשל ע"ש קנדי באוניברסיטת הרווארד (2002–2005) ויו"ר הוועדה "ישראל

2028", שמסקנותיה פורסמו והוגשו לראש הממשלה תחת הכותרת "ישראל 2028: חזון ואסטרטגיה כלכלית-חברתית בעולם גלובלי".

פעילותו הציבורית והתעשייתית הענפה זיכתה את אלי בשורה ארוכה של פרסים מטעם גופים אקדמיים וציבוריים. הוא נשא בשישה תוארי דוקטור כבוד, ובאפריל 2002 הוענק לו פרס ישראל על מפעל חיים – תרומה מיוחדת לחברה ולמדינה.

קשר מיוחד היה לאלי עם המכון הישראלי לדמוקרטיה. אלי ראה במכון מפעל חשוב שמחזק את הדמוקרטיה הישראלית. הוא ייחס חשיבות רבה למאמצי המכון לסייע לדרג מקבלי ההחלטות להגיע להחלטות בצורה מושכלת יותר ולהוציא לפועל מדיניות איכותית המבוססת על מחקר, חשיבה ותכנון – לטובת כלל החברה בישראל.

במשך שש שנים עמד אלי בראש הוועד המנהל הישראלי של המכון, ועד לשנת חייו האחרונה היה חבר קבוע בפורום קיסריה להתוויית מדיניות כלכלית לאומית.

אלי הורביץ, יליד שנת 1932, נפטר ב־21 בנובמבר 2011, בגיל 79.

זק הירש הוא חוקר במרכז לממשל וכלכלה במכון הישראלי לדמוקרטיה. סטודנט לתואר שני בכלכלה במסלול המחקרי המשותף לאוניברסיטה העברית בירושלים ולאוניברסיטת תל אביב. חוקר מוביליות בין־דורית ותמורות במיומנויות של עובדים.

פרופ' יותם מרגלית הוא עמית בכיר במכון הישראלי לדמוקרטיה, מחזיק הקתדרה לממשל ע"ש בריאן מלרוני וראש בית הספר למדע המדינה, ממשל ויחסים בינלאומיים באוניברסיטת תל אביב. תחום ההתמחות שלו הוא כלכלה פוליטית.

פרופ' קרנית פלוג היא עמיתה בכירה ע"ש ויליאם דוידסון למדיניות כלכלית במכון הישראלי לדמוקרטיה ומרצה במחלקה לכלכלה באוניברסיטה העברית בירושלים. לשעבר נגידת בנק ישראל. תחומי המומחיות שלה הם כלכלת ישראל, מקרו־כלכלה, מדיניות מוניטרית ושוק העבודה.

המכון הישראלי
לדמוקרטיה

